

Időhiány

Koltai Lajos: 'Sorstalanság'

Elkészült Koltai Lajos rendezésében Kertész Imre 'Sortalanság' című regényének filmváltozata. Együtt volt hozzá minden, ami egy színvonalas filmalkotáshoz kell, a végeredmény ennek ellenére: kudarc.

Nagy volt a felhajtás már a forgatás megkezdése előtt, ami betudható egyrészt Kertész Nobel-díjának, másrészt annak, hogy ez lett az eddigi legdrágább magyar film. Költségvetése többszöröse egy átlagos hazai produkciónak. Azért firtatom a finanszírozást, mert úgy érzem, a film megkapott minden anyagi támogatást egy rendkívülinek ígérkező alkotómunkához. Művészi szempontból ugyancsak ideális feltételekről beszélhetünk. Adott Kertész Imre immár világhírű remekműve irodalmi alapanyagának. Koltai Lajos operatőr gazdag filmes tapasztalatait, sokféle filmben és műfajban kipróbált vizuális érzékenységét rendezőként akarta kamatoztatni. Elképzeléseinek megvalósításához sikerült megnyernie kitűnő magyar színészeket. És mégis...

Ha az ember egy irodalmi műből készült filmet néz, ott munkál benne az összehasonlítás kényszere. Különösen akkor érez így, ha a film haloványabbra sikerült az eredeténél. Nem áll szándékomban Koltai Lajos művét és a regényt összevetni, az irodalom és a film kifejezőkészségének különbségéről pedig végképp nem akarok értekezni. Elsősorban azokra a dramaturgiai és formanyelvi eszközökre koncentrálok, amelyek használatával Koltai elhibázza egy esztétikai értelemben vett sikeres film megvalósítását. A regényre helyenként csak azért hivatkozom, hogy érthetőbbek legyenek a film kivitelezésének művészi problémái.

Mielőtt a 'Sorstalanság' filmváltozatának részletesebb recenziójába kezdenék, szót kell ejtenem Kertész művéről is. A regény nagyszerűségét a bravúros nyelvi megformálásnak is köszönheti. Köves Gyuri egyes szám első személyben beszél el szenvedéstörténetét a koncentrációs táborokban. Noha első pillanatra személyesnek hat az élmények felidézése, a Kertész által következetesen alkalmazott függőbeszéd azt érzékelteti, hogy a fiú egyéni nyelvi megnyilatkozásaiba hogyan türemkednek be a külvilág mondatai, szavai, s ezzel megfosztják az önkifejezés lehetőségétől. Az író ezzel nemcsak azt a folyamatot ábrázolja, hogy miként lesz Gyuriból elszemélytelenített lény, hanem azt is megmutatja, hogy a láger, a holokauszt világa mindenhatóvá nő az egyén belső világában, és az áldozat szerepére redukálva felelőssé, partnerré teszi az egyetemes bűn elkövetésében. Erről árulkodnak Gyuri lágerbeli élményei és a regény végén lázadása a szenvedés mint általános zsidó sors, valamint az áldozat szerepe ellen. Ismétlem, Kertész remeklése ennek a felismerésnek – a függőbeszéd technikáján keresztül – nyelvi tapasztalatként való megragadásából fakad. A film képtelen a függőbeszéd ábrázolására vizuális eszközeivel. A Sorstalanság alkotói tehát kénytelenek voltak erről lemondani, mert lehetetlen kihívás elé állítja a rendezőt.

Ugyanakkor kínálkozott egy másik lehetőség is, amivel a film éppúgy élhet, mint a regény: az idő élményének tudatosítása. Koltai Lajos nyilatkozta a forgatás előtt, hogy a lágerjeleneteknél Kertész Imrével együtt fontosnak tartják az idő megragadását. „Egy olyan történet, amelyben nem az a lényeg – ezt tanultam meg Kertész Imrétől –, hogy jönnek a farkaskutyák. És nem az a lényeg, hogy megütik az embert. Hanem hogy ott kell lenni, ki kell bírni a rabságot az összes unalmával együtt. Szerintem még nemigen mondták el, hogy az egyik legszörnyűbb dolog az otl létben az unalom volt.” (1) A rendező is

világosan látta az időábrázolás fontosságát, de a megfilmesítés során az olcsóbb megoldást választotta. Persze Koltai sem téveszti szem elől a lelassuló időt, csak olyan módszerrel és eszközökkel közelít az élményhez, amelynek végeredménye a megalkuvás a hollywoodi „ízléssel” és a fogyaszthatósággal.

A jelenetek felépítését és időkezelését a kihagyásos dramaturgia jellemzi. Nézzük meg részletesen az auschwitzi kivagonírozás eseményeit! A rámpán kinyitják a vagonajtót. Az elhurcolt zsidók döbbenet, némán merednek kifelé. Kikre, mire, nem látjuk. A kép első-tétül. A következő totálképen foglyok sorakoznak, örök intézkednek vagy figyelnek nyugodtan. Egy másik beállításban azt látjuk, hogy egy anyától elveszik a gyermekét, és beállítják a többi nő közé a sorba. Ezután a szelektáló orvos előtt sorakoznak a fiúk, egy régi fogoly sűg, hazudják magukat tizenhatévesnek. Gyuri szemszögéből nézzük, amint az orvos a Szakértőt a gázkamrába küldi. Utána Moskovics következik, neki is balra kell menni, majd Gyuri van soron. Az orvos meg szemléli, és jobbra küldi. A társai örülnek. A jelenet az üres vagonok és az előttük árválkodó csomagok látványával zárul. Ebből a jelenetből sajnálatosan kimarad a fiú magatartásának egyik legdöbbenetesebb epizódja, mikor is a rend, a szervezetség és a német katonák nyugalma szimpatikussá teszi számára a lágert. Nem beszélve arról, hogy átveszi az SS orvos logikáját, és ez alapján magában ő is osztályozni kezdi rabtársait. Ez nyilván az ábrázolás idejének a megnyújtásával, aprólékosabb, körültekintőbb rendezői munkával járt volna, viszont egy gazdagabb jellemrajz és talán egy érdekfeszítőbb, drámaibb atmoszférájú film képeit nézhetnénk.

Azzal, hogy Koltai Lajos kerüli a koncentrációs táborok működésének, a foglyokkal való bánásmód folyamatának a bemutatását, és csak az embertelenség megnyilvánulásának jeleire utal, szemelvénygyűjteménnyé teszi a filmet. A felsorakoztatott részletek némelyikéről nem mindig tudjuk, miért éppen az a hangsúlyos. A filmben egyszer sem látjuk a zuhanyrózsákból szivárgó gázt, nem is említik a megsemmisítésnek ezt a formáját.

A visszatéréskor a buchenwaldi táborba Gyuri félve nézi a plafonról rámeredő zuhanyrózsát, végül rázúdul a víz. Tudjuk a történelemből, hogyan végeztek a náciak áldozataikkal. Ha ez filmben a hős szempontjából nincs motiválva, és nem lesz megelevenedő esztétikai mozzanattá, akkor drámai epizód helyett pusztán funkciótlan érdekesség marad, mint ebben a jelenetben.

A nélkülözés lélektani következményeinek ábrázolása sem szerencsés. Gyuri kínzó éhségét úgy nyomatékosítja a rendező, hogy szenvedő arca után egy gőzölgő levesestálat mutat. Nemcsak egy elkoptatott, banális eszközzel van itt szó a pszichológiai állapot érzékeltetésére, hanem alkotói fantáziátlanságról és tehetetlenségről. Koltai az asszociációs módszert egyszer sem alkalmazza a jellemrajzban, így ez a megoldás stílusterést is okoz a „Sorstalanság” látványvilágában.

Nem igazán meggyőzőek az idő tagolásának képi eszközei. A zeitzi lágerben felsorakoztatják a rabokat. Több áttűnést is láthatunk a sorakozókról különböző napszakokban

Koltai Lajos feláldozta a vizuális olcsóság oltárán Kertész Imre remekművét. A filmművészet nem, csak a lágerfilm műfaja gyarapodott egy újabb produkcióval. Valószínű a bemutatás után számos iskola elviszi tanulóit a vetítésekre. Nem biztos, hogy jót tesz a regénnyel való ismerkedésnek, ha előbb látják a filmet a diákok. A filmbeli fiúnak és a regény főhősének csak a neve azonos, a sorsa nem. A regény nyelvi leleményével, az ártatlan kamasz nézőpontjának következetes alkalmazásával eredeti megközelítést nyújtja a holokauszt témának, a film pedig saját kifejezési lehetőségei alatt marad. Kertész művének szellemisége elszikkad a megformálás buktatóin.

és évszakokban. Évek telnek el így – sugallják a képsorok. Egy nyári szemlénél azonban elidőz a kamera. A kápo és az örök nem találnek valakit. Amíg keresik, a napon várakoztatják a meggyötört foglyokat. A felvevő végigpásztázik alakjukon. Elgyengülten inognak, dülöngélnék hőseink, olyan látványosan, néhányan erőlködve, mintha egy színtársulat mozgásgyakorlat óráján lennének. A szenvedés felnagyított, látványosra hangolt pillanata hiteltelen, mert hiányzik belőle az egyéni dráma és az addig megélt kín ábrázolása. Amit látunk: statiszták és színészek fájdalom-imitációja. A takarékoskodás az ábrázolás idejével a drámai hatásnak pont az ellenkezőjét érte el: elfedte a kiszolgáltatottak tragédiájának valódi súlyát és természetét, annak csak felszíni tüneteit halmozta.

Kevésbé sikeresek azok a képsorok is, ahol látszólag érzékenyebb megoldással, nevezetesen a kameramozgással él a rendező az eseménytelenül múlt idő érzékeltetésére. A hasmenéssel kínlódó fiút hosszan kíséri a kamera az esőáztatta udvaron. Itt lenne lehetőség a szenvedés részletezésére, megmutatására, de az ilyen jellegű képsoroknak nincs mit megeleveníteniük. A korábbi és a későbbi jelenetekből is hiányzik Gyuri sorsának ábrázolásából a szenvedéssel való lelki és fizikai szembesülés megmutatása. Hiába nézzük, amint a főhős görcsösen vonszolja magát a sárban, idegen marad számunkra, mivel nem tudjuk meg, milyen sorozatos megaláztatásokon, embertelen stációkon keresztül jut el idáig, aminek a magatehetetlen test elviselhetetlensége a végső stádiuma. Hogyan lesz „emberből testté” – írja *Földényi F. László* a regény fiújáról frappáns tömörséggel briliáns esszéjében. (2) Az emberi megtörésének, elidegenítésének és elidegenedésének drámája maradt ki a filmváltozatból.

A filmidővel való spórolásnak a főhős karaktere látja igazán kárát. A Gyurit megelevenítő *Nagy Marcell* ártatlan, nagy szemekkel néz a világba. Nincs mit játszania, mert karaktere megreked a szemlélődésnél. Kertész mondatai, a fiú felismerései idegenül hatnak szájából. Az pedig a film legszánalmasabb hatásvadász részlete, mikor a kamera felé fordul kétségbeesett arcával. Gondolom, ezeket a közeliakat a rendező a reménytelen és végletes kiszolgáltatottság jelképének szánta. Csakhogy autentikus szerep híján csupán a művészi érzelgősség példája lett.

Alkotói ballépés *Ennio Morricone* zeneszerző szerződtetése is. Az olasz mester túlcordulóan érzelmes dallamai szentimentálisra hangolják a helyzeteket, tompítva az amúgy sem túl radikális adaptáció élet.

Koltai Lajos feláldozta a vizuális olcsóság oltárán Kertész Imre remekművét. A filmművészet nem, csak a lágerfilm műfaja gyarapodott egy újabb produkcióval. Valószínűleg, a bemutató után számos iskola elviszi tanulóit a vetítésekre. Nem biztos, hogy jót tesz a regénnyel való ismerkedésnek, ha előbb látják a filmet a diákok. A filmbeli fiúnak és a regény főhősének csak a neve azonos, a sorsa nem. A regény nyelvi leleményével, az ártatlan kamasz nézőpontjának következetes alkalmazásával eredeti megközelítést nyújtja a holokauszt témának, a film pedig saját kifejezési lehetőségei alatt marad. Kertész művének szellemisége elsikkad a megformálás buktatóin.

Jegyzet

(1) Muhi Klára (2003): A forgatókönyv biankó csekk – Beszélgetés a Sorstalanságról Kertész Imrével és Koltai Lajossal. *Filmvilág*, 6. 6.

(2) Földényi F. László (1995): A „magasabb hűség”. In: Földényi: *Egy fénykép Berlinből*. Liget, Budapest. 167.

A film(elmélet)en túl

Mit is takar az intermedialitás fogalma, és miért vált önálló (és meglehetősen fontos) kutatási területté a kortárs filmelméletben? A kommunikációkutatásnak arról az ágáról van szó, amely a szövegek egymáshoz való viszonyát, „egymásra és egymásba való íródását” vizsgálja, az átjárásokat egyes szövegfajták, művészeti ágak és médiumok között.

A filmművészetnek nincs többé saját helye, ha volt ugyan egyáltalán. (...) A hozzá intézett kérdések gyakran rajta kívül érkeznak és rajta túl igyekeznek: hisz maga is mindenféle terek felé nyújtózik, szóródik szét. A filmelmélet nem adhat többé egyértelmű, egyszerű és határozott válaszokat: egyetlen lehetősége, hogy a kutatás hálóját kínálja föl, amely követi és lefedi tárgyát. Tehát az elmélet mint fragmentált és disszeminált tudás: tudás a filmen innen és túl. Hogy megtárgyaljuk egymás közt, legalább egy kicsit.” (1) *Francesco Casetti* ezekkel a mondatokkal zárja azt az 1994-ben kiadott munkáját, amelyben bemutatja, rendszerezi az 1945 utáni filmelméleti irányzatokat, és ezzel mintha ki is jelölné azokat az ösvényeket, amelyeken már bizonyos elméletírók elindultak. Hiszen ugyanebben az évben jelent meg egy német szerző, *Joachim Paech* műve Stuttgartban: ‚Film, Fernsehen, Video und die Künste. Strategien der Intermedialität’ címmel, amely egy egészen fiatal kutatási terület, az intermedialitás egyik alapművévé vált.

Magyarországra egészen a közelmúltig nem volt jellemző a komoly filmelméleti kutatás, a külföldi szakirodalom fordításokkal, recenziókkal, konferenciákkal történő nyomon követése. A kilencvenes évek közepétől azonban számos értékes kezdeményezés indult el ebbe az irányba: óriási hiányt pótolta a *Metropolis* című folyóirat, amely jókora lépésekkel igyekezett behozni a lemaradást, a különböző filmes tanszékek alapítása (ELTE BTK, PTE BTK) és az ott folyó munka (fordítások, tanulmánykötetek megjelentetése, konferenciák szervezése).

Olyan szellemi műhely azonban, amely egy bizonyos tudományos megközelítéssel szemlél, elemez kortárs és klasszikus műalkotásokat, és a legkülönfélébb érdeklődésű egyetemi vagy doktorandus hallgatókat, illetve oktatókat vonzza magához, Magyarországon a mai napig nem létezik. Ilyen közeggé vált a határon túl, de (szerencsénkre) magyar nyelvterületen működő kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, valamint a Sapiientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete. Szellemi vezetőjük és munkájuk irányítója, *Pethő Ágnes*, egy évtizede, tehát a filmes intermedialitás területén végzett kutatások elindulásával egy időben kezdett foglalkozni a témával. Vizsgálódásai első gyümölcse 2002-ben jelent meg egy tanulmánykötet formájában ‚Képvitelek’ címmel. (2) Ez a gazdag gyűjtemény a műhely tagjainak írásait tartalmazza a filmművészet, a kortárs és klasszikus irodalom, a reklám és a képzőművészet bizonyos alkotásainak intermedialitásáról, valamint kiváló, az adott területen való tájékozódást segítő irodalomjegyzékkel is rendelkezik.

Pethő Ágnes találó című kötete (‚Múzsák tükre. Az intermedialitás és az önreflexió poétikája a filmben’ egy évvel követte az említett tanulmánygyűjteményt, és egy időben jelent meg az újabb, ugyancsak kiváló elemzéseket tartalmazó *Sapiientia*-kiadvánnyal.) (3)

A kötet két nagyobb részre tagolódik: az első (mintegy a szöveg kétharmadát kitevő) ‚A film mint médium’ című részben a kutatások alapját képező elméleti háttér bemutatását, majd ‚Az adalékok a mozgóképi intermedialitás ikonográfiájához’ című részben egyes szerzők életművének vagy filmjének elemzését találjuk. Az első fejezet (‚A köztes-

lét metaforái a filmelméletben’) bár szerkezetileg nem különül el, olyan bevezető tanulmány, amely az intermedialitásnak a filmművészetben betöltött szerepét hivatott igazolni: legelőször sorba veszi és elemzi azokat a metaforákat, amelyekkel a filmtörténet legkülönbözőbb korszakaiban vissza-visszatértek a mozi szintetikus jellegének hangsúlyozásához: a film hogyan építi be magába a különböző művészeti ágakat, médiumokat. A szerző itt a különféle filmelméletek metafora-használatának jellegét elemzi, amelyből arra vonatkozóan von le következtetéseket, hogy a normatív esztétikai elemzések milyen szempontból közelítenek a filmhez. Azáltal, hogy az intermedialitás (irodalomelméletből kölcsönzött) fogalma teret nyer a filmelemzésekben, nem a kutatási módszer megváltozására, jóval inkább tárgyának kijelölésére kerül a hangsúly, a szemléletbeli váltás tehát a fent említett, újfajta álláspont kialakításából ered – mutat rá Pethő Ágnes. Jól érzékelteti mindezt az elméleti irányok által használt két (egymást nem kizáró, csak felváltó) metaforakör: a műalkotás-szemlélet számára a film a „látványzene architektúrája”, tehát egy adott konstrukció, míg az intermedialitás a mozi „megfoghatatlan térbeliségét” szem előtt tartva a filmet alapvetően mediális folyamatok összességének tekinti. A szerző szavaival: „A médiumköziség elméletei és szövegelemzései a (mediális) különbségeket jelentéssé tevő, állandóan újraképződő-variálódó (a nyílt és virtuálisan végtelen, imaginárius térben elképzelt) kapcsolatokat modellálják.”

A bevezető tanulmányt három nagyobb fejezet követi, amelyek közül az első („A filmvásznon mint palimpszeszt”) az intermedialitás, a második pedig („Film a tükrörben”) az önreflexivitás poétikáját alkotja meg. A harmadik egy rövid fejezet „A festészet filmszerződése” címmel.

A szerző az első fejezetet olyan „szellemi útkeresés lenyomataként” jellemzi, amely során „bizonyos csapások mentén tesz felderítő portyákat”, ahol a tét „a film medialitásának szintjén érvényesülő kapcsolatok dinamikájának érzékeltetése, és az, hogy valamilyen mértékben láthatóvá/megfogalmazhatóvá váljanak azok a vetületek, amelyeken a filmnek más szövegek, médiumok irányában való nyitottsága, palimpszeszt-szerű ‘átteresztő’ képessége megnyilvánulhat.” A „portyázás” során olyan területek feltérképezésére vállalkozik, amelyeknek bemutatása a különböző filmelméletekben változó hangsúllyal szerepel, így maguk az alfejezetek által tárgyalt jelenségek elemzése (a film „kvázi-linearítása” a filmkép szegmentálhatóságától a narrativitásig, a filmezett/filmbeli viszonyának a filmstílusban betöltött szerepe, az idézet jelentősége stb.) hol enciklopédikus, hol kissé ad hoc jellegűnek tűnik. Ilyen különbség válik érzékelhetővé az adaptáció formáinak kimerítő bemutatása és a szinkron és feliratozás mediális játékainak kissé túlzó jelentőséget tulajdonító elemzései között. A fejezet azonban összességében színes és helyenként lenyűgöző képet ad a szerzőnek abbéli törekvéséről is, hogy az intermedialitás jelenségeinek elemzését ne egy hermetikusan zárt tudományos kutatás eredményeiből összeállított adathalmazként formázza meg, hanem „mozgásban lévő”, párbeszédet generáló, állandó „főlé- és melléírásokkal” élő gondolkodásra ösztönözzön.

Ennek a hozzáállásnak a jelentősége még nyilvánvalóbb az önreflexió poétikáját megalkotó, a kötet súlypontját képező fejezetben. Pethő Ágnes miután áttekinti a reflexivitás más művészeti ágakban létező hagyományait, a filmes önreflexió szűkebb és tágabb értelmezési lehetőségeire is felhívja a figyelmet. Az előbbi szerint ez bizonyos filmtípusra jellemző poétikai eljárás, míg a másik felfogásban a jelenség a film általános szemantikájához tartozik, tehát mindenhol fellelhető. A médiumelmélet nem egy harmadik szempontot érvényesít, hanem a kettő keresztmetszeteként azt vallja, hogy „(...) kitéüntetett fontosságúaknak számítanak mindazok az esetek, amikor a film mint médium ‘láthatóvá válik’ annak nyomán, hogy mintegy szimbolikusan ‘visszaíródik’ a szövegbe, az önreflexió technikái révén önmagát tükrözi: a filmvásznon filmvásznonként, filmlátványként mutatja meg önmagát, és a többi jelrendszerre is öntudatos módon (tehát a mediális különbségeket kihasználva és nem pusztán technikai lehetőségek kínálta automatizmus-

ként) apellál.” Ezután a filmes reflexivitásnak valóban gazdag tipológiájával szolgál a szerző, sorba veszi, példákkal szemlélteti és röviden jellemzi az általános narratív és sajátosan mozgóképi reflexív technikákat.

Az intermedializálódás jelenségének egyre népszerűbb módozatairól értekezve Pethő Ágnes röviden idéz az önreflexivitás negatív kritikái visszhangjából. Szerinte mindazok a bírálók, akik a „szerzői önfeladást” homogén stílusirányzatnak tekintik, tévednek, ezért a fejezet utolsó részében az intermedialitást is célba vevő filmes önreflexió stilisztikai eljárásait foglalja össze.

Első pillantásra érthetetlen, miért nem tagolódott be az első rész utolsó, a festészet és film kapcsolatát tárgyaló fejezete az előző részek által felvetett kérdések boncolgatásába. Hiszen – gondolhatnánk – a mozgókép számára – a társművészet legalább annyi mediális átjárást biztosít, mint az irodalom, mindemellett a kettő közötti viszonyok számos átfedést mutatnak mind az intermedialitás, mind az önreflexivitás jelenségei során felbukkanó eljárásokkal. A fejezet olvasása után azonban épp ez az elképzelés igazolódik: az itt elemzett két témakör az előzőek ismeretében válik igazán lényegessé, egyszerűsmind követhetővé, egyfajta összegzéssé. A „festményt reprezentáló” („Kép a képben”) és „festményszerű kinematográfia” („Kép a képen”) kérdéseinek boncolgatása, valamint ismert filmidézetekkel történő illusztrálása tömören és lényegre törően rendszerezi az előzőekben elmondottakat.

A kötet második felét, amely életmű-részletek, konkrét művek elemzéseit tartalmazza, egy igen találó *Wim Wenders*-idézet nyitja: „Olyan korszakban élünk, amikor a dolgok látható oldalai annyira hangsúlyossá váltak, hogy a képek gyakran csak a szavak, a hangok, a zene segítségével kerülnek vissza a helyükre.” Az intermedialitás jelenségének, egyszerűsmind a kortárs filmművészetben betöltött fontos szerepének ezt a tömör megfogalmazását bontja ki egyfajta „önigazolásként” az első, legkimerítőbb elemzés. „A köztes-lét alakzatai Jean-Luc Godard-tól Peter Greenawayig”. Pethő Ágnes (érthető módon) leggyakrabban e két filmrendező műveire hivatkozik: „A mozi létjogosultsága számukra abban van, hogy a film eredendően egy képmás, képes valóban mássá (is) lényegülni, képes a kamera-töltőtoll és a kamera-ecset eszményeit a végsőig beteljesíteni, versenyre kelni az irodalommal és a festészetrel, vagy akár filozófiai tételeket megfogalmazni.” Az elemzés a szerzők életművének ismert vagy kevésbé ismert mozzanatait helyezi új megvilágításba, elemeire bontja az egyes filmkészítési eljárásoknak az adott életműben, de leginkább a kortárs filmművészetben betöltött szerepét. Érdeemes kicsit talán elidőznünk egy olyan Godard-motívum elemzésénél, amelyet ezerszer lerágott csontnak gondolnánk: az „Éli az életét” egyik képsoráról van szó, amelyen Nanát látjuk a háttérben egy sztárfotóval, miközben a rendező szavait hallgatjuk. Az elemzés konklúzióját idézzük: „A mozgókép palimpszeszként való fölülírtságának funkciója ebben az esetben talán épp abban mutatkozik meg, hogy tematizálni tudja a mozgó fotográfiának a *Bazin* által leírt ‘bebalzsamozó’ jellegét, azt, hogy lényegében a film nem tud maradéktalanul elszakadni a valóságosság illúziójától, sőt abban rejlik minden varázslatossága, hogy amit zárványként keretbe foglal, az ‘maga az élet’, a bebalzsamozott idő: Nana tehát voltaképpen a filmképnek az életet és halált egyesítő állapotában ‘éli az életét’. Ezt a zárványt viszont jelölőrétegek fődik el és keretezik a végtelenségig, és így egészében véve ez a típusú reflexivitás a reprezentáció eltárgyisaitó-eltávolító jellegét hangsúlyozza, a művészi alkotást – akárcsak *Antonioni* ‘Nagyítás’-a – a Pygmalion-mítosz fordítottjának értelmében szemlélve (a teremtett mű nem megelevenedik, hanem az élet az, ami tárgyá merevedik), de egyben e mítoszt többszörösen is felforgatva: az ‘élet képeit’, ami az elbeszélés ‘töréseiben’, a fikció mellett/mögött föl villan és a ‘képmás’ alakzatait egymásba visszatiűkröztetve.”

Hasonlóképpen értékes gondolatokat olvashatunk *Greenaway*, majd a következő fejezetekben *M. Danelinc*, *Lars von Trier* és *Wim Wenders* egyes műveiről. A befejező ta-

nulmányok (mint a fentebb említett Sapientia-kötetek írásai) bizonyítják, hogyan használható egy adott filmelméleti gondolatkör „fegyvertára” filmek történeti, poétikai elemzéseinél. Bár a könyv első részében elhelyezett részletes tipológiák, enciklopédikus igényű rendszerezések (amelyek megértését gyakran nehezíti a más, főképp irodalomelméleti művekben használatos terminológia alkalmazása) bizonyos pillanatokban túlzónak és feleslegesnek hatnak, épp alkalmazásuk során győznek meg létjogosultságukról.

Pethő Ágnes könyve nemcsak kiváló szellemi kaland, de bizonyos helyzetekben kézikönyvként is forgatható. Ebbéli funkcióját ugyan megnehezítik szerkesztési hiányosságai (hiszen bár kiváló irodalomjegyzék, részletes, pontos hivatkozási rendszer található benne, nélkülözi a filmindexet és a terminológia elsajátításához hasznos fogalomjegyzéket). Tartalmi vonatkozásban talán abból eredhet némi hiányérzetünk, hogy a filmes utalások, példák között méltánytalanul ritkán hangzanak el „kísérleti filmként” címkézett alkotások. (Bár épp az intermedialitás és az önreflexivitás vonatkozásában *Bódy, Godard, Tarkovszkij* és még számos művész „kísérleti filmesnek” tekinthető.) Azok az alkotások,

Pethő Ágnes könyve nemcsak kiváló szellemi kaland, de bizonyos helyzetekben kézikönyvként is forgatható. Ebbéli funkcióját ugyan megnehezítik szerkesztési hiányosságai (hiszen bár kiváló irodalomjegyzék, részletes, pontos hivatkozási rendszer található benne, nélkülözi a filmindexet és a terminológia elsajátításához hasznos fogalomjegyzéket). Tartalmi vonatkozásban talán abból eredhet némi hiányérzetünk, hogy a filmes utalások, példák között méltánytalanul ritkán hangzanak el „kísérleti filmként” címkézett alkotások.

amelyek bár tagadhatatlanul megtermékenyítően hatottak számos filmes irányzatra, szerzői életműre, Pethő Ágnes szerint „elszigetelt jelenségek maradtak a filmtörténetben”), valóban háttérbe szorulnak az elemzésekben, filmtörténeti korszakokat leíró művekben. (Gondoljunk csak a magyar filmtörténet hetvenes éveire, a Balázs Béla Stúdióban készült kísérleti filmekre...) (4) De talán épp az intermedialitás területén végzett kutatások, elemzések során válik majd még inkább világossá, milyen nagy szerepet töltenek be a filmi önkifejezés megújításában. (Erre épp jó példa a ‚Képtávitel’ című kötet egyik kiváló elemzése: *Pieldner Judit* írása, a ‚Nyomvétel és halotti maszk. A filmkép önreflexív alakzatai Bódy Gábor A kutya éji dala c. filmjében’.)

„A legtöbb filmelméleti mű abban a szelvényben íródik, mintha más megközelítés nem is létezne, illetve mintha az elődöknek

pontosan azt nem sikerült volna megragadniuk, amelynek megfogalmazására kizárólag az illető elmélet hivatott. Továbbá a legtöbb elméleti fejtegetés merész magabiztossága azt sejteti, hogy itt a láthatáron a soron következő Egyetemés Nagy Elmélet” – írja *David Bordwell* a kognitív filmelmélet „atyja” egyik írásában. (5) Gondolatát épp azért idézem, hogy Pethő Ágnes könyve révén – legalábbis részben – megcáfoljam. Hiszen mint minden új megközelítési mód, természetesen ez is abban a hitben íródott, hogy eddig feltáratlan területekre képes csábítani az érdeklődőt. Szerénysége és az egyéb irányzatok képviselői iránt kifejeződő tisztelete azonban éppen mindennek az ellenkezőjéről győzi meg az olvasót. Pethő Ágnes ezzel kapcsolatban Joachim Paechet idézi, aki a kognitív filmelmélet ismeretelméleti optimizmusával szemben „(...) az intermedialitás filmelméleti álláspontját meglehetősen szkeptikusan fogalmazza meg. Lehetséges, hogy be kell érünk annak a megragadhatóságával, ami egyik szöveget megkülönbözteti a másiktól, vagyis (tehetjük hozzá) a filmek összehasonlító és történeti poétikai elemzésével, amelyek eddig is legeredményesebben képviselték ezt a gondolkodásmódot. Ez viszont – mint mondja – ‘nem is kevés’.”

Jegyzet

- (1) Casetti, Francesco (1998): *Filmelméletek 1945–1990*. Osiris, Budapest.
 (2) Pethő Ágnes (2002, szerk.): *Képátvitelek. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből*. Scientia Kiadó, Kolozsvár.
 (3) Pethő Ágnes (2003, szerk.): *Köztes képek. A filmelbeszélés szinterei*. Scientia Kiadó, Kolozsvár.
 (4) A közelmúltban megjelent elemzésekben már ezek a művek is kellő hangsúllyal szerepelnek, mint pl. Ge-lencsér Gábor (2002): *A Titanic zenekara* c. művében (Osiris Kiadó, Budapest).
 (5) Bordwell, David (2004): „Érvelés a kognitívizmus mellett”. In: *A kortárs filmelmélet útjai*. Palatinus, Bu-dapest. 400.

Pethő Ágnes (2003): *Múzsák tükre. Az intermedialitás és az önreflexió poétikája a filmben*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Pócsik Andrea
 programszervező, Budapest

Nem ember szívébe való nagy kínok...

Euripidész és József Attila a Katona József Színházban

Jóllehet Euripidész Médeiója Kr. előtt 431-ben, az „ősbemutatónak” tekinthető drámai versenyen megbukott – azaz a bukással egyenértékű harmadik helyet szerezte meg –, a tragédia már a 4. századtól a világ színházi repertoárjának egyik leggyakrabban játszott darabja lett.

Talán nem érthetetlen – írja elemzésében *Ritoók Zsigmond* –, ha ez a pozitív hősök, példaképszerűségek nélküli dráma a maga korában, az athéni hatalom és nagyság rendíthetlenségének hitében élő közönség körében oly kevés sikert aratott.” S talán az sem véletlen, hogy – az első előadás fiaskója után – még az ókorban „felfedezték”, és azóta minden kor minden embere érezheti, tapasztalhatja Euripidész remekművének töretlen időszerűségét.

A budapesti Katona József Színház puritánul modernné alakított játékkerében is a legtermészetesebben hat „a szenvedély és értelem összeütközésének nagy drámája” (Ritoók). A színpad középső szelétől vékony, fémrácsokból összeillesztett palló ível egészen a nézőtér végéig. *Khell Csörsz* (díszlet) e megoldása már önmagában, a többi díszlet- és térforgalmi elem nélkül is többféle jelentést sugall. A külső és belső világ – és benne mi magunk is – végletesen megosztott, amelyben egyik részizagság sem tölt be nagyobb teret. Ugyanakkor a geometriai egyenlőség, szabályosság csak látszólagos: a mértanilag precíz „kétoldalúság” az ellentétek vulkánikus erejétől bármelyik pillanatban összeomolhat.

A külvilág felé nyíló keskeny út egy másik olvasat szerint akár a szabadság vagy szabadulás ösvénye is lehet(ne). A dráma szereplői közül többen rálépnek, de a legszabadabban talán csak a „kintről jövő” három korinthuszi nő közlekedik rajta. *Zsámbéki Gábor* rendező *Bodnár Erika*, *Pelsőczy Réka* és *Tóth Anita* szerepeltetésével leleményesen oldja meg az ókori tragédiákból elmaradhatatlan kar szerves és csaknem tevőlegesnek tűnő jelenlétét: Bodnár Erika – kezében nélkülözhetetlen termoszával – úgy vezeti társait Médeia elvadult, farönkökből, kötörmelékből összetákolat lakóhelyéhez, mintha nem pusztán híreket hozni és vinni, tanácsokat adni, bölcselkedni és olykor vigasztalni, hanem kirándulni és „nevezetességet nézni” is jöttek volna a híres-hírhedt, „bárbar” földről származó félistennőhöz.

Szintén „kintről” – azaz a Médeiat nyomasztó, fojtogató fájdalom, lelki teher hatókörén túlról – érkezik haza a nevelő (*Szacsvey László*) is Médeia két fiával, akik gyermek-voltuk folytán szükségképpen bizonyos fokig „kivülállók”. Ezért a tragédiák sorozatának betetőzése a két gyermek halála, hiszen önhibájukon kívül válnak saját szüleiük bűnös szenvedélyeinek áldozataivá.

Minden szabadság relatív, így Aigeuszé (*Elek Ferenc*) is, aki Delphoiból érkezik Korinthoszbá. Athén gyermektelenséggel sújtott királya azért zarándokolt Apollón jóshelyére, hogy választ kapjon kínzó kérdésére: miképpen lehetne gyermeke. Az utód után epekedő király gondja – mely úgy húzza a vállát, nyomja a lelkét, mint a magával cipelt hatalmas bőrbatyu – még jobban fokozza, nyomatékosítja Médeia kettős gyermekgyilkosságának fölfoghatatlan tragikumát.

Médeia legelső köréhez tartozik a dajka (*Szirtes Ági*), aki nemcsak a gyermekek gondozója, hanem Médeia bizalmasa is. Vele kezdődik az előadás: „balsorsú, sértett asszonyának” fájdalmas dühe elől kimenekül a házból, és az „úton” kuporogva várja Médeia háborgó indulatainak, (ön)pusztító szenvedéseinek-szenvedélyeinek csillapultát. Szirtes Ági visszafogottságában is átélt, szinte eszköztelenül is mélyen hiteles alakítása maradéktalanul meggyőz arról, hogy a dajka számára a „kilépés” csak átmeneti lélegzethez jutás. Rabszolgaként sem érzelmileg, sem egzisztenciálisan nem szabadulhat úrnője mágikus hatalmából.

Az óhatatlanul bekövetkező, legfeljebb csak késleltetett tragédia feszültsége elejétől fogva ott izzik a levegőben: ott vibrál *Dargay Marcell* halkán pattogó, pengő – különös zörejekből, elpattanó húrok, egymáshoz ütődő kavicsok hangjából komponált – zenéjében, ott lapul a murvás-köves, kopár görög vidéket (és egyben érzelmi sivatagot) idéző színpadon, a sötét titkokat sejtető, amortizálódott autóröncsban, és kitörni készülő vagy robban is az árnyalatok gazdag tárházát felvonultató színészi gesztusokban és szavakban. *Fullajtár Andrea* (Médeia) jelenléte már tényleges színrelépése előtt – pusztán hangjával, a kétségbeesést, fájdalmat számtalan hangváltoztatban intonálva – betölti a (színi) világot. Az előadás mottójául választott József Attila-idézet pontosan rámutat arra, hogy miben látta és jelölte ki a rendező a címszereplő sokrétű alakjának, sorsának legbensőbb szervezőelvét, súlypontját: „Ha nem ölelsz, falsz, engem vernek / a fák, a hegyek, a habok. / Én úgy szeretlek, mint a gyermek / s épp olyan kegyetlen vagyok: / hol fényben fürdesz, azt a termet / elsötétítem – meghalok.” Valóban: ebből a hiányból, ebből a pusztító erőből építkezik – paradox módon és zseniálisan – *Fullajtár Andrea* Médeiaja. Médeia szerelme férje, Iaszon iránt valaha határtalan volt. Képes volt érte mindent és mindenkit elhagyni, elárulni, rút bűnököt elkövetni. Most pedig Iaszon megcsalta és magára hagyta. Egy új frigyért felrúgta régi esküjét, és „kilépett” (volna) korábbi életéből, családjából. (Milyen ismerős történet!) Iaszon azonban nem számolt azzal, hogy Médeia ebbe sose fog belenyugodni, és nem fogja hagyni őt végleg és visszavonhatatlanul „kilépni”. Azt gondolta, hogy meggyőzi az asszonyt „praktikus” érveivel. *Máté Gábor* könnyű, laza, világos nyári öltönybe, feltűnő, fekete-fehér mintás ingbe öltöztetett Iaszona a könnyeden cinikus, prakticista, haszonelvű gondolkodás megtestesítője, akinek – legalábbis első hallásra – még egyfajta nagyvonalúságot is képesek vagyunk a javára írni. Ezzel a Iaszonnal nap mint nap találkozhatunk. A nyakában csüngő vastag aranylánc is jelzi, hogy kortársunk ő, a „carpe diem!” jól szituált percembere, aki azt hiszi, pénzzel és „kapcsolati tőkével” minden elérhető, elrendezhető, és minden érzelem, érték aprópénzre váltható. Úgy gondolja, hogy Médeia „rendet”, „jogot”, „törvényt” nyert azáltal, hogy ő „barbár földről” Hellászba hozta. Kultúrsovinizmus és férfigőgje természetes: nem érti, hogy Médeia miért nem fogadja el és miért nem látja „pozitívan” életük új realitását. Ez az „értékrend” olyannyira magától értetődő Iaszon számára, hogy amikor Médeia azt színleg, látszólag – épp Iaszon megtévesztésére – elfogadja, a hűtlen férj hisz neki. Olyannyira felületes hőse ő korunknak, hogy még csak nem is gyanakszik.

A (volt) házasfelek azonban valóban „ég és föld”. Ritoók Zsigmond szerint „Médeia nem fogadja el a nőnek szinte semmi jogot nem biztosító görög jogrendet.” Ez igaz, de Zsámbéki és Fullajtár értelmezésében a hangsúly e jogrend hamisságán van. Mert milyen jogállam az, ahol büntetlenül maradhat a másik felet érzelmileg és egzisztenciálisan is megsemmisítő esküszegés? S ha a jog nem büntet – sőt Kreón (*Bezerédi Zoltán*) a helyi hatalom letéteményeseként még pártolja is a házasságtörést –, majd büntet az idegenből jött asszony, aki a bosszú istennőjeként hajtja végre az ítéletet.

Euripidész művének egyik örök aktualitása az önismeret és emberismeret bizonytalansága, képlékenysége. Médeiát elvakította a szenvedély, és csak megcsalátása után ismer-te fel Iaszon középserűségét. Iaszon viszont nem gondolta, hogy Médeiával nem köthet pitiáner, hamisságra épített, ingatag alkukat. S ha olykor sejtette is, mégsem hitte, hogy Médeiában ugyanolyan – nem emberléptékű – hófokon tud lobogni a gyűlölet és a bosszúvágy, mint korábban a szerelem. „Mint gyermek, aki bosszút esküdött / és felgyújtotta az apai házat / s most idegenség lepi, mint a köd...” – ezek a József Attila-sorok épp-úgy ráillenek Médeia végletes indulataira, zaklatott, beteg érzelmvilágára és eltökéltségére, mint a mottóként idézett sorok. Tisztában van vele, hogy – gyermekei meggyilkolásával – szörnyű tettet készül elkövetni. Lelkiismerete, büntudata, anyai érzései és bosszúvágya között vergődve – ismét József Attilát idézve – „nem ember szívébe való nagy kínok késeivel játszik”. Mégis végrehajtja a borzalmas tettet, mert csak ezzel tudja igazán szíven találni férjét, és széttépni a köztük lévő legerősebb köteléket.

A korábban könnyed és magabiztos Iaszon Médeia bosszúhadjáratának csapásai alatt összeroppan. A legjobban valóban gyermekei elvesztése rendíti meg. A felületes „percember” megkövesült álarca mögül előbukkan a fiait keservesen gyászoló, megtört apa.

Fullajtár Andrea és Máté Gábor kettőse – mint két egymást tisztító, mégis egymást feltételező pólus – színészi remeklés. Fullajtár elementáris erővel s ugyanakkor az érzelmek árnyalt, pontos kidolgozásával testesíti meg a női, királynői és anyai mivoltában egyaránt megalázott és ezért démonivá torzuló kolkhiszi királylányt. Máté Gábor fokozatos átlényegülése Iaszon szerepében bizonyára sokáig emlékezetes marad. Alakításának egyik nagy pillanata az, amikor ledönti a hajdani családi lakhely ingatag oszlopaikat, és a romok között fiai holttestét kutatja.

A Katona József Színház előadásán érződik, hogy alaposan átgondolt rendezői koncepció és összehangolt csapatmunka áll mögötte. A szöveget *Rakovszky Zsuzsa* újrafordította, meghamisítás nélkül korszerűsítette, elhagyván belőle a ma már kevésbé érthető mitológiai utalásokat. *Szakács Györgyi* jelmezei vizuálisan is tükrözik a szereplők jellemét, sorsát.

A tragédiát Euripidész deus ex machinával zárja: Médeiáért sárkányfogatot küld nagyapja, Hélios, és az égi járművön kimenekíti Korinthoszból. Úgy tűnik, hogy hozzá kegyesebbek az istenek, mint Iaszónhoz. A záróképben a már üres „sárkányfogat” végigszárgul az „úton”, és hangos csattanással becsapódik a színpadi romok közé. Iaszon számára nincs menekvés. Mostantól fogva a bosszú sárkánya kiírthatatlanul jelen lesz élete minden pillanatában. És vajon Médeia lelkileg tökéletesen megszabadult-e? Vagy talán sokkal inkább elmondhatja (elmondhatná) magáról, hogy „A kínhoz kötnek kemény kötelek, / be vagyok fonva minden oldalon / és nem lelem a csomót, amelyet / egy rántással meg kéne oldanom. / Én szenvedek, de nem lesz kegyelem, / ha megszabadít, aki egy velem, – amazon lesz minden fájdalom.” (József Attila: „A kínhoz...”)?

József Attila megidézése az Euripidész-tragédia szórólapján nem indokolatlan és nem erőltetett. Különös egybeesés, hogy éppen 2005-ben ünnepeljük József Attila születésének centenáriumát. „Nagy szellemek találkozása”? Egy biztos: az ókori görög tragédia-költő és a tragikus sorsú, 20. századi magyar költő egyaránt élő és ható kortársunk.

Euripidész: *Médeia*. Budapesti Katona József Színház.
Rendező: Zsámbéki Gábor.

Éger Veronika
Magyar Nemzeti Galéria

Akkor is karácsony volt

A Dobos Mariann által nagy gonddal összeállított két interjú-kötet, az 'Akkor is karácsony volt (1944)' és az 'Akkor is karácsony volt. Bölcsészek 1956-ról' című a megélt történelem egyedül példái idézi.

Akinek sorsa megadta, hogy megélje 1944 és 1956 karácsonyát, mindkettőről őriz valamilyen emléket. Én magam 1944 ünnepét, kisgyerekként, Losoncon töltöttem. Nem tudtam, természetesen, hogy ezen a napon végzik ki Sopronkőhidán *Bajcsy Zsilinszky Endrét* (akinek emléktáblája előtt megyek most mindennap haza), meg azt sem, hogy Debrecenben már ülésezik az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Csak a félelemre emlékszem. A szétlőtt városra, egy nyomdára, melynek utcai frontja a légnyomástól kidőlt, a szétszórt, felvágatlan kártya-ívekre, a lakásunkra, a Magyar Remekírók köteteire, melyeket az orosz katonák kihajigáltak az utcára, hogy ne kelljen a pocsolyában lépkedniük, meg az apám mozdulatára, amint szó nélkül felvett egyet az átvizeződött-megtaposott könyvek közül, a kuruc költészet gyűjteményét (a könyv ma betűrend szerinti helyén ott van a könyvespolcunkon).

1956 karácsonyáról több emlékem van. Érettségire készülő diákként nem hittem azoknak, akik a fegyveres harc folytatásában bíztak, meg azoknak sem, akik az amerikai elnökválasztás utáni időkre számítottak. Tudtam, hogy október 25-én a Parlament előtti sortűzben több százan haltak meg (patakokban folyt a vér, mondta a barátom, aki véletlenül üszta meg a sortűzet); hallottam a magyaróvári vérengzésről; az unokabátyám századosként nem írta alá a tisztí hűségnyilatkozatot, s decemberben már régi szakmájában dolgozott hentesként; nagybátyám, aki 1945 előtt imádott katonatiszt lenni, ezzel szemben aláírt, s így ismét felvehette az egyenruhát, melyet a Néphadsereg szervezésekor vetettek le vele.

És erősen félttem. Mindenekelőtt a halálos kórban szenvedő anyám miatt (aki egy évvel később meg is halt). Féltettem tizenöt éves öcsémet, aki november 4-én, este indult el gyalog Mátyásföldről, a volt II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolából, miután a beözönlött szovjet csapatok elkergették a benne lévő diákokat; otthon dekkolt, nem tudtuk mi lesz vele. Meg féltettem kilencéves kisebb testvéremet. De nem sokat tipródhattam. Mivel édesanyám nyugdíjából éltünk négyen, ezért december 20-án öcsémmel együtt beálltunk segédmunkásnak, ahhoz a kőműves mesterhez, aki a tanklövedék-szaggatta leánygimnáziumot igyekezett rendbehozni (miközben a tér másik oldalán lévő fiúgimnázium egyik szárnya földig lerombolt állapotban jelezte, mi is volt itt nem sokkal ezelőtt). Feltehetően még 24-én délelőtt is dolgoztunk. Karácsonyfára nem emlékszem. Ünnepi asztalra sem.

A megélt történelem emlék-morzskáira az elmúlt hatvan évben nálam is, másoknál is rátelepült a családi-baráti történelem, majd a hivatalos köz- és politikai történelem. Az első az emlékfoszlányokat magyarázta, kiegészítette, árnyalta, értelmezte. A második az elsővel élesen ellentétes volt.

A történelemben 1944 először az önzetlen felszabadítás és a magyar partizánharcok korszaka lett (*Nógrádi Sándor* 'Emlékeim' című 1961-es könyvében), az antifasiszta öszszefogás időszaka, a „polgári irodalom [...] mocsári virágzásá”-nak kora, „a nyugati orientációjú nagypolgárság irodalma (*Márai, Zilahi* – így!); az ugyancsak nyugati (francia) orientációjú, munkásságtól való paraszti és értelmiségi elkülönülést hirdető *Illyés, Németh László* stb.” korszaka (*Horváth Márton* 'Lobogónk: Petőfi' című, 1950-ben közreadott cikkgyűjteményében). 1956 karácsonyán – az MSZMP ideiglenes vezető testületének jegyzőkönyvei szerint – a legfontosabb probléma a kormánynyilatkozat megszöve-

gezése volt. Ebben hangsúlyozni kellett (mondta *Kádár János*) „ha a szovjet csapatokról beszélünk, nem egyszerűen katonai hadseregről van szó, hanem a proletárinternacionális szelleméről, segítségéről”. 1956 karácsony később a konszolidáció kezdeteként szerepelt, amikor is a magyar nép rájött, miként akarták horthysta katonatisztek és nyugati imperialisták megfojtani a néphatalmat, kiszakítani Magyarországot a szocialista táborból. Még később, miközben a látványos megbélyegzés a társadalmi előrehaladás alapfeltevéle maradt, a „véres ellenforradalom”-ból „októberi események”, sajnálatos események”, legvégül „népfelkelés” lett.

1944 és 1956 karácsonyára ma sem egyformán emlékeznek az emberek. És még hosszú időnek el kell telni ahhoz, hogy a köz- és politikatörténelem előfeltevések és rejtett indulatok nélkül gondolhasson erre a két korszakra.

Dobos Mariann első gyűjteménye a sorsfordító 1944/45. év históriájához tesz hozzá nem elhanyagolható részleteket.

A sokáig hangoztatott elképzelés szerint a második világháború magyarországi befejeződését a lakosság felszabadulásnak élte meg. Erre azok vártak, akik 1945 előtt nem vagy nem kellő mértékben élhettek a jogkiterjesztés lehetőségeivel: nem szereztek magántulajdont, csupán munkaerejükkel rendelkeztek, nem férhettek hozzá a kulturális-tudományos javakhoz, nem tudták artikulálni politikai vágyaikat, félő gyanakvással vagy a veszély biztos tudatában éltek meg a revízióra épülő magyar kül- és belpolitikát. Ők úgy képzelték, a hatalmat megtestesítő és gyakorló uralkodó réteg helyébe automatikusan az igazság és méltányosság lép, s mindezek révén új távlatokat nyit meg a történelem.

Mások a megszabadulásban reménykedtek. A faji-vallási alapon diszkrimináló hitleri Németország, az úgynevezett „zsidótörvények”-et bevezető Magyarország hivatalos rendelkezéseivel sokan és sokféleképpen nem értettek egyet. Voltak akik elvből ellene voltak mindenfajta diszkriminációnak. Mások, akik átmenetileg hitelt adtak az első világháború és a magyar tanácsköztársaság után felerősödött politikai antiszemitizmusnak, visszarettentek, amikor kiderült, a felvidéki bevonulásban résztvevő századokban, 1938 novemberében már minden esetben volt egy zsidó szakasz, melynek a katonái nem mehetek szabadságra, nem kaphattak csomagot. Az 1939. május 5-én kihirdetett második „zsidótörvény” pedig a régen „kikeresztelkedett” izraelita vallásúakat is érintette (például az itt megszólaltatott *Görög Sándort*, akinek az édesanyja már katolikussá lett családban született, édesapja katolikus hitre tért, őt „buzgó katolikusnak és magyar hazafinak nevelték”). Megszabadulást vártak azok is, akik keresztény mivoltukban nem tudták elfogadni embertársaik üldözését. Így emlékezett például *Ván Zsuzsa*, a legfiatalabb magyar nő szerzetesrend, a Mária Társaság 93 éves tagja (és még sokan mások, köztük például a személyes baráti körünkbe tartozó kedves és szeretetre méltó *Bárdossy Eugénia*, a kaszai Szent Antal árvaház igazgatónője, aki másodunokatestvére, *Bárdossy László* miniszterelnöksége idején a Margit körúti fogházba került a zsidók pártolása miatt).

Ebben a kötetben a felszabadulásra és a megszabadulásra várók az 1944 őszen és telen a politikai terrort megvalósítókkal és a szavaknak naivan hitelt adókkal kerültek szembe. Közülük legtöbbször a kiszolgáltatottságot őrzi egyéni vagy családi emlékeztükben. *Görög Sándor* például, akinek édesanyját, nagyanyját, nővérét Auschwitzba vitték, akit apja, dr. *Görög Dénes*, a szombathelyi kórház köztisztviselőként álló főorvosa, pécsi egyetemi magántanár, nemzetközi híró patológus baráti segítséggel a kőszegi missziós házban helyezte el, felidéz, miként lakott együtt a páterekkel és a nyilas kormány odatelepített kabinetirodájának munkatársaival. A karácsony neki konkrét történetet is jelent. A városban „kutyakorbácsos nyilasok szedték össze” azokat a röpcédulákat, melyeket az angol-amerikai repülőgépek dobtak le a háború valódi állásáról tudósító hírekkel. Mivel tilos volt ezekhez a röplapokhoz nyúlni, a nyilas tisztviselők a bújtatott kisgyereket kérték, vigye oda nekik a röpcédulát, ugyanis ők is kíváncsiak voltak arra, miként alakul a hadihelyzet. *Ván Zsuzsa* arra emlékszik, miként „lőtkék, tuszkolták” a rendőrök a

zsidókat egy hullaszállító kocsiba, amikor „az már annyira zsúfolt volt, hogy az ajtaját sem lehetett becsukni.” *Mezei András* emlékeztében a Wesselényi utca 44–46-ban lemészárolt pincelakók emléke maradt meg, és a Wesselényi utca 44. pincéjének későbbi képe a pokrócba beburkolózott, megfagyott, ülve meghalt hetven öregasszony „apokaliptikus látvány”-a. A *Pálos Miklóssal* készült beszélgetésben megjelenik a későbbi filmen is feldolgozott lokáltulajdonos, Miss Arizona, aki a gestapósoknak estélyt rendezett, hogy elengedjék a férjét; *Rozsnyai Sándort* egy éjszakára el is bocsátották, hogy azután addig fürdessék a jéghideg vízben, amíg belehalt.

A politikai terrort megvalósítók és a végsőig kitarók itt differenciáltan jelennek meg. Olvashatunk az emlékezőekben, természetesen, üvöltő, kegyetlen, a gépfegyveréhez kapkodó nyilas pártszolgálatosról, az egyetlen „vezért”, *Szálásit* ismerő nyilas parancsnokról, a „feltétel nélküli” ellenállásra készülő budafoki gyárigazgatóról. De megjelenik a „jólélkü rendőr” is, aki *Szilágyi György* bittal is nehezen járó édesanyjának a gyalog-

menetben a karját nyújtotta, akit aztán a megmenekedett asszony „évtizedeken át emlegetett és áldott”. Feltűnik egy másik interjúban egy ezredes, aki 1945 februárjában a hozzá vezényelt karpaszományosoktól azt kérdezte, mi a tervük „a győztes háború után” a „hungarista Magyarországon betöltendő pozíciókat” illetően. Olvasható egy (feltételezhetően arisztokrata) hölgyről, „Marie néni”-ről, aki 1944. december 27-én „teljes szívvel rajong[ott] a németekért, de leginkább Hitlerért”. Es *Mezei András* emlékeiben feltűnik az apja is, aki 1944 végén még azt hitte, „nincs mit félni, a németek rendesek, elvisznek Németországba, ott dolgozni kell”.

Az „Akkor is karácsony volt (1944)” és az „Akkor is karácsony volt. Bölcsészek 1956-ról” című kötetek az egymás mellé rakott interjúkkal, az egymást kiegészítő beszélgetésekkel, egy-egy részmozzanat többféle megközelítéssel, a párbeszédbe bekapcsolt levelekkel, nyilatkozatokkal, a szöveg keletkezéstörténetének bevonásával és a szövegformálásra utaló reflexiókkal érdekes, műfajt megújító vállalkozások. És igazolják Tacitus gondolatát. „A történetírás legfőbb feladata – olvasható a római történetírónál –, hogy a virtus tettei ne hallgattassanak el, és hogy a hitványnak félnie kelljen az utókor megbélyegzésétől.”

A kötetben a maga valóságában jelenik meg a gyerekeket nem bántó szovjet katona alakja, a nem „zabráló”, öntudatos tiszt, aki „barátságos volt”, kenyeret adott. A *Kodolányi János* fiával készült interjúban felvillan az esténként *Puskin* verseket szavaló százados, a *Szabó Lőrinc*-versben megöröszött *Temirkul Umetoli* „kirgiz poéta” orosz

párja, a „szellemi atyák nevét” idéző „művelt és érdeklődő” ember. A *Szabó Magdával* volt beszélgetésben szó esik Debrecen városparancsnokáról, *Malinovszkij* marsallról, aki kinyitatta a templomot, bántatlanságot biztosított a papoknak, s mentességet adott a későbbi író nő szüleinek a fizikai munka végzése alól. A *Kodolányi*-beszélgetésben azonban megjelenik egy tatár tizedes is, aki beszélgetni járt a családhoz, alkalmanként egy-egy kenyeret vitt magával, s akit az oda beszállásolt ukrán tisztek felelőségre vontak, hogyan merészel oda járni, ahol két feljebbvaló lakik, olyan „egyenlőség” ugyanis, amelyik ezt megengedné, „csak az újságban létezik”.

A visszaemlékezésekben sokszor feltűnik a minden mozdítható értéket elvivő és a nőkel erőszakoskodó szovjet katona képe is. Az utóbbit idézi *Polcz Alaine*, felemlegetve a megerőszakolt kislány és a felesége védelmére szót emelő, pisztolygolyóval azonnal elnémított férj emlékét, megrendítően idézve fel a maga fiatalasszony-tragédiáját: az első esetet, amikor nem tudta pontosan, „hány orosz ment át rajta”, meg a másodikat, amikor 8–10 orosz katona vette birtokba, akik „nézték a karórát, hogy kinek mennyi idő jut, sür-

gették egymást és kérdezték: dobre robota?” De ez volt a sorsa Mezei András rokonának, „Rózsi néni”-nek is, akit hét orosz erőszakolt meg. És sok asszonynak, akiknek erőszakoskodás közben a gerincét is eltörték. ”Minden nagyobb harc után – összegezte maga és mások tapasztalatait Mészöly Miklós későbbi felesége, Polcz Alaine – szabad rablás és szabad erőszak járt” a katonáknak. Németh Lászlónak, aki megpróbált megakadályozni egy hasonló esetet, a vezénylő tiszt mondta: „[...] olyan szabály nincs, amely alapján az első éjszaka bármelyik katonáját meg tudná állítani.”

Differenciáltan jelennek meg a beszélgetésekben a Wermacht-tisztek is. Köztük is vannak sablonokká merevült erőszakos alakok. És vannak hamis papírokkal bujkáló, a kórházban becsülettel dolgozó zsidó lánnyal udvarias, előzékeny katonák – *Szilárd Klára* emlékezete szerint –, sőt olyan is, éppen annak a kórháznak az igazgatója, aki zsidó- és angolbarátként még támogatja is a Svájcba menekülni szándékozó üldözötteket.

Az „Akkor is karácsony volt. Bölcsészek 1956-ról” című interjúkötetet lapozgatva a politika és az irodalom korszakminősítésének ellentéte tűnik először szembe. A forradalmi megmozdulást az MDP Központi Vezetősége 1956. október 24-én „ellenforradalmi, fasiszta elemek művé”-nek minősítette. Az MSZMP Intézőbizottsága november 1-jén „népünk dicsőséges felkelésé”-ről, december 5-én már „sajnálatos események”-ről szolt. 1957 januárjában mindez „a népi demokratikus rend megdöntésére irányuló szervezkedés”-sé vált. Ez a minősítés a hivatalos politika szférájában nem változott 1989-ig (*Grósz Károly* még 1988 júniusában, a munkásörparancsnokok országos gyűlésén is „ellenforradalom”-ról, néhány hónappal később „ellenforradalmi veszély”-ről szónokolt.) Az irodalomban ugyanakkor a korszak és a rendszer működésének mechanizmusa végig azonos megítélést kapott. *Schéner Mihály* a vele volt beszélgetésben „kozmosz jelenség”-nek, kirekesztésmentes, világméretű csodá”-nak mondta 1956-ot. Szabó Lőrinc (a *Kabdebó Lóránt* által készített interjú szerint) 1956-ról a „Szózat” parafrázisát készítte megírni november végén. *Bibó István* (olvasható *Szigethy Gábor* 2003-ban megjelent gyűjteményében) 1957-ben „a magyar helyzet”-et „a nyugati világ”, a kommunista tábor”, „a világbéke” botrányának nevezte. A magyar irodalomban 1956, az azt megelőző és követő rendszerversekben, prózában, színházi bemutatókban (vagy azok betiltásában, az előadást követő retorziókban) hasonlóképpen jelent meg. Így volt az *Örkény István* „Pisti a vérzivatarban” című 1969-ben betiltott, utóbb engedélyezett) darabjában, *Latinovits Zoltán* 1972-es veszprémi Németh László-rendezésében, *Tolcsvayék* 1973-ban előadott „Nemzeti dalá”-ban, *Háy Gyula* „Isten, császár, paraszt” című színdarabjának 1982-es rep-rízén, *Nádas Péter* „Találkozás”-ának 1983-as stúdió-előadásán. *Nagy Gáspár* 1983-ban írt verse, az „Örök nyár: elmúltam 9 éves” és az 1986-ban megjelent „A fiú naplójából” már áttételek nélkül kapcsolódott 1956-hoz.

Ez a gyűjtemény a korszakot és az eseményeket megélt emlékezése, ugyanakkor néhány új szempontot is megfogalmaz.

Az egyik a forradalom kirobbanásának és meglódulásának okait boncolgatja. A *Szigeti Jenő*vel készült beszélgetésben a történések – melyeknek titkos iratanyaga, részben ma is a volt Szovjetunió irattáraiban lappang – világpolitikai háttérben jelennek meg. Eszerint 1955-ben, amikor az oroszok kivonultak Ausztriából, s nem tartózkodtak katonai erők Csehszlovákiában és Romániában, megnyílhatott volna a lehetőség Kelet-Közép-Európában az 1949 előtti parlamentáris demokráciához való visszatérésre. Kabdebó Tamás a „kossuthi konföderáció újrakezdésé”-nek az esélyét is elképzelhetőnek gondolja. *Nagy Imre* (olvasható fejtegetéseiben) talán a „korporatív demokrácia”, a „magyarul” megvalósítható „skandináv példa”-követésben bízott, kereste a „módját”, „hogyan lehet egyszerre becsületesnek és kommunistának maradni”. *J. Tóth István*, a bölcsészkar később mártírhalált halt történész-dékánja, „a szociális helyzet” romlása következtében 1957 tavaszára prognosztizálta a társadalmi robbanást. *Szigeti Jenő*, *Kabdebó Tamás*, *Szakács Sándor*, *Kövesdy Pál* nem zárják ki annak a lehetőségét, hogy ebben a világhely-

zetben 1956 „előkészített” fegyveres provokáció volt (Szigeti Jenő), melyet a semlegesé váló Ausztria siettetett (Kabdebó Tamás), s melyben „szervezőként”, benne lehettek „sötét erők”, „ellenünk dolgozó titkosszolgálatok”, esetleg az „oroszok is” (Szakács Sándor), akiknek ezzel az volt a céljuk, hogy „le tudja[k] tiporni az országot” (Kövesdy Pál). Máté Imre szerint, akinek *Benke Valéria* 1956 szeptemberében mondta: „Imre! Vigyázzon, mert magukat figyelik”, a „történészek” ekkortájt arról beszélgettek, „mit tehetnének anélkül, hogy az a nemzeti tragédiává fajuljon”. A provokáció-elméletet erősíti (Szigeti Jenő szerint) a tény, miszerint október 23-án éjjel már Jugoszlávia felől érkeztek be-
vagonírozott tankok Magyarországra, a Makó és Szeged környékiek ugyanakkor szovjet seregtettek határátlépésére és előnyomulására emlékeznek. Az október 25-i, parlament előtti vérengzés is előkészített provokáció volt. Szigeti Jenőt az orosz kiskatonák nem engedték az épület közelébe („ne menj – mondták neki –, itt löni fognak”), tudták, „hogyan az ávosok bent vannak”. Hasonlóan vélekedik *Tóth Zoltán*, *Tóth István* fia is.

A meglóduló események megzavarták az embereket. Azok, akik a korporatív demokráciában bíztak, köztulajdonon alapuló „emberarcú szocializmus”-t akartak, nem akartak „radikális” fordulatot (*Kopácsi Sándor*), ezt kívánta Borsod megye első titkára, *Földvári Rudolf* és a körzet katonai parancsnoka is (a parancsnok lánya, *Zombori Katalin* emlékezete szerint), mások félttek attól, hogy az oroszok majd „azt hiszik, a magyarok ki akarnak szállni” (Kövesdy Pál). Sokan a határozott újat kezdés mellett voltak. Elutasították azokat, akik az 1945 előtti világban katonák voltak, ezt tette a budai vár védelmét szervező pap, *Végyvári Vazul*, amikor elhárította vitéz *Szentkirályi Gusztáv* koronaőr alezredes szolgálatait, ezt idézte fel *Határ Győző*, akinek a fiatalok nem adtak fegyvert, hiszen „ráverhetik, hogy fasiszta, mert megjárta a világháborút”. Számukra a „forradalom tisztasága” volt a legfontosabb. Ez a törekvés hozta döntéshelyzetbe a budapesti egyetem *Harmatta Jánost*, *Borzák Istvánt* és Ritoók Zsigmondot. Harmatta, Borzák és Ritoók professzorokat, a klasszika-filológia már akkor is jelentős tudósait a bukás után „átszervezték” és középiskolába helyezték. Az ELTE-n hivatalban maradók közül a feltétlen kiszolgálóké lett a vezető szerep. Az egyikük, tudható *Rónay Lászlótól*, az egykori hallgató most megjelent „Legyél önmagad” című könyvéből, tanszékvezetőként az órán a munkásörök egyenruháját viselte, szakálla beleakadt oldalszíjába”, s *Dzsambul Dzsabajev*, úgynevezett népi költőt, aki a 20. században (olvasható az 1972-ben megjelent Világirodalmi lexikonban) „megújította” a kazah népi eposzt, „Homérosz méltó örökösé”-nek nevezte. Egy másik háromnevű, aki a Bölcsész tudományi Kar dékánja volt, *Borzák István* megőrzött dokumentuma szerint 1958 januárjában így szónokolt: „Ha egy marx felismerés szerint a történelem semmit sem csinál fölöslegesen s mindig célba ér, akkor [...] az értelmetlen ellenforradalmi októbert is csupán azért produkálta, hogy megmutassa: mi csoda vereség és erkölcsi gyalázat vár azokra, akik felszabadítva a gonoszság és ostoba-ság pokoli erőt s felidézve a hitleri fasizmus minden gyalázatát, összefogtak, hogy megdöntsék tíz év építő munkájának minden pozitív eredményét”.

A másik új szempont, amelyet a gyűjtemény felkínál, az 1956-os szovjet katonai jelenlétre utal. Az október 23-i tankszállítás és a legelső hadmozdulatok azt jelzik, az események nem érték váratlanul az oroszokat. A *Jelcin*-dosszié anyaga mutatja: a forradalom leverésének részletes terve már október vége előtt elkészült. A parlament előtt a Szigeti Jenőt eltanácsoló kiskatona és társai aktuálisan tudták, mi következik. *Andropov*, a későbbi szovjet pártfőtítká, akkori budapesti nagykövet, az első napokban kevésbé volt tájékozott. És „be volt tojva”, amint Máté Imre mondja. A bejedségét közelről látta a „kurvája”, a Képzőművészeti Főiskola modellje, „Cica” és magyar sofőrje, akiknek aztán el kellett tűnniük, amikor főnöküknek hőssé kellett magasztosulnia. *Artyuk*, a győri városparancsnok (meg a budapestiek oldalára átalált orosz tankosok) nem parancsra, hanem erkölcsi meggyőződésük szerint cselekedtek. *Artyuk*, idézi Máté Imre, nem volt hajlandó azokra lövetni, „akkikkel tegnap még együtt” teázott és kávézott. *Szigethy Attila* és

Máté Imre jelenlétében felhívta a németországi amerikai katonai parancsnokot, azt ajánlotta, a parancsnoksága alatt álló egységekkel látszatbevonulást rendez Ausztriába, s ez feljogosítja az amerikaiakat a valódi katonai beavatkozásra. Így akart segíteni a Győrben szerveződő ellenálláson. Az amerikai főparancsnok bizonyára azonnal jelentette a szovjet titkosszolgálatnak, akik a lehető leghamarabb likvidálták is a körzet szovjet parancsnokát. Részben hasonlóan jártak el mindazokkal, akiket 1957-ben a politikai hatalom megszilárdulása közben „begyűjtöttek”. A budapesti temetőekben hullahegyek voltak, idézi fel Tóth Zoltán az apja keresésére induló *Hanák Péter* emlékezetét. Tízezreket csuktak börtönbe. Miskolcon például, ahol a köztisztviselőben álló megyei párttitkár és katonai körzetparancsnok részvételének köszönhetően semmiféle atrocitás nem volt, megfélemlítendő a helybelieket, kivégezték a 21 éves *Oláh Miklóst* (idézi fel a történetét, az anya bíró előtti könyörgését és testvére búcsúlevelét *Takácsné Oláh Judit*). Elpusztult életek, kettétört pályák jelzik 1956 következményeit.

Az „Akkor is karácsony volt (1944)” és az „Akkor is karácsony volt. Bölcsészek 1956-ról” című kötetek az egymás mellé rakott interjúkkal, az egymást kiegészítő beszélgetésekkel, egy-egy részmozzanat többféle megközelítésével, a párbeszédbe bekapcsolt levelekkel, nyilatkozatokkal, a szöveg keletkezéstörténetének bevonásával és a szövegformálásra utaló reflexiókkal érdekes, műfajt megújító vállalkozások. És igazolják *Tacitus* gondolatát. „A történetírás legfőbb feladata – olvasható a római történetírónál –, hogy a virtus tettei ne hallgattassanak el, és hogy a hitványnak félnie kelljen az utókor megbélyegzésétől.”

Dobos Mariann (2003): *Akkor is karácsony volt (1944)*.

Bíbor Kiadó, kiadás helye?

Dobos Mariann (2004): *Akkor is karácsony volt*.

Bölcsészek 1956-ról. J és É Bt., Miskolc.

Sipos Lajos
BTK, ELTE

A frazeológiától a terminológiáig, a menedzsmenttől a nyelvhelyességig

Szótárkritikák

Nemcsak a tudományokban, hanem a társadalom működésében, a mindennapokban is új folyamatok, új eszközök és ezekkel együtt új fogalmak jelennek meg, amelyek anyanyelvi értelmezése, idegen nyelvek lexikájával való összevetése sürgősen megoldandó feladat, hiszen az egyértelmű nyelvi kifejezésnek, egymás megértésének záloga a jelentés pontos ismerete.

A sürgető társadalmi igények jól érzékelhetők: egyre több és újabb tartalmú szótárra van szükség. Emellett fontos, hogy a szótárak használói rendelkezzenek azokkal az ismeretekkel, amelyek segítenek kiválasztani a piacon lévő szótárak közül a számukra megfelelő, jó minőségű művet. Az Iskolakultúrában rendszeresen megjelenő szótárkritikák az egyes művek jobb, mélyebb megismerésében, a felhasználók tájékoztatásában, a szótárak iránti széleskörű érdeklődés felkeltésében fontos szerephez jutnak. Az egyes recenziók szerzői objektív szempontok alapján, a művek előnyeit és hátrányait is

kiemelve, mégis személyes hangvételű írásokban értékelik a legkülönbözőbb terjedelmű és témájú szótárakat.

Az itt olvasható kritikák is a szótári típusok széles köréből merítettek: kétnyelvű sport-szótár, bibliai lexikon, idegen szavak szótára, közhelyszótár, két frazeológiai szótár, nyelvművelő lexikon, egy anyanyelvűeknek szánt angol értelmező szótár és egy négy-nyelvű terminológiai szótár értékelését találják a csokorban. A sor elején a hiánypótló, kétnyelvű szakszótár, a ‚Sportmenedzser-szótár’ ismertetője szerepel, ezt egynyelvű kiadványok követik, elsőként a Szentírás-kutatás eredményeit tartalmazó, kiváló ‚Bibliai lexikon’, majd a legújabb ‚Idegenszó-tár’, amely nem csupán az idegen szavak helyes írását, jelentését, de etimológiájukat és esetenként helyes kiejtésüket is tartalmazza. A ‚Közhelyszótár’, a ‚Magyar szólástár’ és a ‚Magyar szólások és közmondások tára’ a frazeológiai szótárak különböző típusait gyűjti egybe. A ‚Magyar nyelvhelyességi lexikon’ a nyelvi norma követését, a helyes beszéd fejlesztését tűzte ki célul. Az ‚OCED’ (The Oxford Compact English Dictionary) angol anyanyelvűeknek szóló korpuszalapú értelmező szótár, amely az angolt idegen nyelvként magas szinten beszélők számára is hasznos műnek bizonyulhat. A sort az előző év végén megjelent terminológiai szótár, ‚Az Európai Unió hivatalos kifejezéstára’ (Official Terminology of the European Union) zárja, amely a közösségi joganyag magyar nyelvre fordítása során keletkezett terminológiai adatbázis anyagából készült, nyomtatott és elektronikus változatban.

Fóris Ágota

Sportmenedzser-szótár

A magyarországi sportszótárak feltérképezése közben bukkantunk rá a hiánypótló angol-magyar, illetve magyar-angol ‚Sportmenedzser-szótár’-ra, mely a szakterületén még fél évtized elteltével is egyedülálló mű. A sport és a gazdaság egyre intenzívebb összefonódása tette szükségessé egy olyan szótár összeállítását, amely a sport és annak gazdasági vonatkozásai, a sportmenedzsment szókincsét foglalja magába.

A Fair Play Sport Kiadó még a múlt évezred végén, 1999-ben jelentette meg hiánypótlónak számító, 177 számozott oldalas, puha kötésű, kis formátumú ‚Sportmenedzser-szótár’-át, melyet a kor új követelményeinek szellemében elsősorban sportmenedzserek, sportvezetők, sportolók, edzők és más szakemberek nemzetközi kommunikációjának megkönnyítésére alkottak.

A szótár szükségességét, hasznát és célját a sportélet megváltozása, a sportszervezés korszerűsödése indokolja, mint azt a szerkesztők az előszóban kifejtik: „A piacgazdasági viszonyok térhódításával és a sport globalizációs fejlődésével hazai sportéletünk is gyökeresen megváltozott. A korábbi, hagyományos sportszervezői tevékenység átformálódott, megnőtt a piackutatásban, az anyagi alapok megteremtésében, a pénzkezelésben, és a nemzetközi kommunikációban való jártasság jelentősége. Nem véletlen, hogy a sportszervező-képzés tartalmi korszerűsödése a terminológiában is kifejeződik: „sportmenedzser” képzés és szak, „sportmenedzsment” tantárgy, „Sportmenedzsment és rekreáció” tanszék stb., egyértelműen jelzi e kifejezések átfogó jellegét is. A sikeres sportmenedzserei tevékenység egyik alapfeltétele – a korszerű szervezési és gazdálkodási ismeretek birtoklása mellett, az idegennyelv-ismeret.”

A szótár megastruktúrája is szinkronban van a fentiekkel. Fedőlapjáról, melyet világterkép illusztrál, megtudjuk, hogy kétnyelvű, mégpedig angol-magyar, magyar-angol gyűjteményről van szó. A sport területén, akárcsak a gazdaságban, jelentős szerepet játszik az angol mint közvetítő nyelv, hiszen az egész világon „lingua franca”-ként működik a sportolók és sportszövetségek közti érintkezésben és kapcsolattartásban.

A belső borítólapokat sportolókról készített reklámfotók színesítik. Így a tartalomjegyzék a 7. oldalra került, belőle megismerjük a könyv felépítését. Az előszót a 123. oldalig az angol-magyar (13–71. oldal), majd a magyar-angol szótárrész követi. Ezután következik a függelék, a sportmenedzserek testre szabott kisokosa. Itt található a jelentősebb magyar sportági szakszövetségek és a lényeges magyar sportvonalakhoz tartozó szervezetek és intézmények magyarul és angolul, majd a fontosabb nemzetközi szövetségek, az ugyanilyen nemzetközi sportvonalakhoz tartozó szervezetek angolul és magyarul, valamint a Nemzetközi Olimpiai Bizottság tagországainak hivatalos betűkódjai.

A megjelenés évében és azt követően különösen aktuális volt a 2000-es sydneyi nyári olimpiai sportágak és versenyszámok felsorolása angolul és magyarul. A szerzők nem feledkeztek meg a paralimpiai játékok sportágainak szerepeltetéséről sem, s ez egyaránt tanúsodik társadalmi, valamint sportdiplomáciai érzékenységükről. A laikusok által nem mindig pontosan ismert nyári olimpiai versenysportok és versenyszámok mellett (single sculls / egypárevezős, pair oars without coxwain / kormányos nélküli kettes, double sculls / kétpárevezős, four oars without coxwain / kormány nélküli négyes) foglalkozik a téli olimpiai sportokkal (biathlon / biatlon, luge / szánkózás, short track speed skating / rövidpályás gyorskorcsolyázás), az extrém sportokkal (skateboarding / gördeszkázás, ski-sailing / sívitorlázás, sky-gliding / siklódeszkázás) és a paralimpiai versenyszámokkal (wheelchair basketball / kerekesszékes kosárlabda, wheelchair rugby / kerekesszékes rögbi).

Az angolul egy szót sem értő sportolókra és edzőkre is gondolva, a szótári rész után található a 'Személyi adatok / Personal data' című angol-magyar szólista, mely az űrlapok kitöltését hivatott megkönnyíteni. Szintén a túléléshez szükséges a 'Hasznos információk' kétnyelvű gyűjteménye, mely a tájékoztatóhoz, szálláskereséshez nélkülözhetetlen szókincset tartalmazza. Ezt követi a repülővel utazók számára készült 'Légiársaságok kódjai' felsorolás. Az egyik legérdekesebb és legszokatlanabb, ugyanakkor talán a legpraktikusabb rész azonban 'A helyi idők és a budapesti idő közötti eltérés' táblázata. A függelék következő fejezete egynyelvű, méghozzá magyar: néhány ország éghajlati jellemzőit tartalmazza. A tengerentúltra utazók és az onnan érkezők elengedhetetlen mankói a hőmérőrendszerek (Celsius / Fahrenheit), valamint a mértékegységek (mérőföld / kilométer, gallon / liter) átszámítását tartalmazó táblázatok.

Meg kell említeni a dedikációt, mely a Testnevelési Főiskola volt tanárának, a magyar kosárlabda-szaknyelv kialakítójának, *Hepp Ferenc*nek szól, aki a sporttudomány, különösen a kosárlabdázás témakörében alkotott fő művein, valamint kiemelkedő oktatói tevékenységén kívül hétnyelvű (angol, német, francia, spanyol, olasz, magyar, orosz), majd négyenyelvű (angol, német, francia, spanyol) sportszótáraival is jelentőset alkotott.

Az angol-magyar szószedet a függelék listáihoz hasonlóan alfabetikus rendet követ. Az angol ábécé minden érintett betűje új oldalon kezdődik. A lapszámok az oldal alján, középen jelennek meg. A lapok felső, külső sarkában található hárombetűs információ alapján tájékozódhatunk arról, hogy éppen milyen betűnél járunk. A forrásnyelvi részben az angol címszavak félkövér, míg magyar megfelelőik neutrális betűvel szedettek. Ugyanezt a formátumot követi a magyar-angol szószedet, mely a 71–122. oldalakon található.

Az általános kétnyelvű szótárakhoz szokott felhasználó számára meglepő lehet, hogy a 'Sportmenedzser-szótár'-ba lapozva leggyakrabban egysoros szócikkek találhatók, me-

Mónus Andrásék Sportmenedzser-szótára nemcsak leendő és gyakorló sportmenedzsereknek, edzőknek és sportolóknak lehet megbízható útítársa, hanem nyelvtanárok és szótárkészítők tevékenységét és tájékoztatását is szolgálja. Hasznos kiegészítő anyag lehet angolul tanulóknak is, akik a hivatalos tananyagnál több tudásra vágnak ahhoz, hogy a sportról beszélgethessenek, írjanak vagy gondolkozzanak.

lyeknek jelentését a két- és többnyelvű terminológiai szótárakra jellemző módon egy-egy magyar szóval adják meg, például: coach / edző. A szerzők feladata ismertetni a két szakma szókincsét angolul és magyarul, majd fordítva: Achilles tendon / Achilles-ín, bronze medal / bronzérem, market economy / piacgazdaság. Ezért az *Ország*-szótárból is ismert 'kocsi', illetve 'autóbusz' jelentést ebbe a szótárba nem érdemes felvenni. A korpusz sportszavainak vizsgálatából is kiderül, hogy a hármas tagolású sportnyelvi rétegből (tudományos, zsurnalisztikai, szleng) a szerzők elsősorban az elsőt, a tudományos igényű szaknyelvet tartják fontosnak a sportmenedzserek számára, például: asztalitenisz / table tennis, kerékpározás / cycling, iram / pace, erőedzés / strength training, repülőrajt / flying start. További bizonyíték arra, hogy a 'Sportmenedzser-szótár' meglehetősen formális találgatások megkönnyítésére készült, hogy alig találunk példát a sportnyelvre jellemző szlengre, szakzsargonra és bizalmas stílusú nyelvhasználatra, amelyet az azonos anyanyelvű sportolók és sportvezetők használnak egymás között.

A szerzők vállalkoztak az amerikai és a brit angol közötti különbségek bemutatására is egy-egy szó esetében például: athletics (BrE) / track and field (AmE) (atlétika), centre (BrE) / center (AmE) (központ), soccer (BrE) / football (AmE) (labdarúgás), table-tennis bat (BrE) / table-tennis paddle (AmE) (pingpongütő).

Az ilyen többszörösen összetett szakszótárak szerzői általában a szótárírás útvesztőinek is ki vannak téve, különösen innovatív munka esetében. Az angol-magyar sportmenedzser-szótár 1391 szócikket tartalmaz, melyből mindössze hatvanhat(!) nem főnév. Ennél az aránynál is meglepőbb, hogy a magyar-angol részben mindössze 38 nem-főnév található. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szakmai nyelvhasználatból hiányoznak az igék, ezért a szótárt – esetleges átdolgozása során – hasznos lenne más szófajú szavakkal bővíteni.

Különösen az angol nyelv esetében jellemző, hogy egy szó egyszerre főnévi, igei és akár melléknévi jelentéssel is bírhat. Ezért a szakszótárak esetében is érdemes volna megadni az igei jelentéseket is például: fall / bukás (lóról, kerékpárról) helyett lehetne 1. (noun) bukás, esés <lóról, kerékpárról>, 2. (verb) bukik, esik <lóról, kerékpárról>. Hasonló módon javítandók azok az esetek, melyeknél nem tudni, hogy sporthoz vagy menedzsmenthez fűződő jelentést kell-e keresnünk. Néha a következetlen jelentésmegadás okoz zavart, máskor pedig a szótári hagyományoktól eltérően még egy-egy sportszótól, méghozzá annak melléknévi jelentésétől is csak egy vessző választja el a menedzsmentbeli szó főnévi jelentését, pl.: fair / sportszerű, vásár.

A szótár mikrostruktúrájára pillantva látszik, hogy igazi sporttudományi és gazdaságtudományi szakemberek munkáját tartjuk kézben, de az is tagadhatatlan, hogy sajnos kimaradt a teamből a nyelvész. Ez is okozhatja a fentebb említett meglepetéseket és bizonytalanságokat, elsősorban a jelentésmegadás, illetve szómagyarázat, valamint a bokrosítás területén. A 'Sportmenedzser-szótár' esetleges átdolgozások célszerű volna például a Hungarian (magyaros angol) tükörfordítások kerülése. A 'justification' (igazolás) helyett a 'certificate', a 'prize-giving' (díjkiosztás) helyett az 'award ceremony' vagy 'medal ceremony', esetleg 'victory ceremony', a 'regeneration' (regeneráció) helyett a 'recovery', a 'stock company' (részvénytársaság) helyett inkább 'joint stock company', a 'leisure-time sport' (szabadidősport) helyett pedig a 'recreational sport' volna pontosabb.

Az ömlesztett párosítások helyett érdemes volna a szavak szófaját és szakmai hovatarozását jelölni és külön is sorolni. Például a 'cover / fedőlap, eltakar' jelentései mellett a 'fedez' is fontos lenne, akárcsak a 'spill / esés, bukás (lóról, kerékpárról), kiömlik' esetében, ahol az igei jelentést jelezni kellene, a 'kiömlik' viszont törlendő. A 'uniform / egyforma, egyenruha' esetében szintén jelölni kellene a melléknévi és főnévi jelentést. Néhány esetben érdemes volna kiegészíteni, illetve pontosítani a jelentésmegadást is, mint pl.: a 'dobogó / platform, rostrum, stand' párosításnál a 'pódium', a 'field / terep, pálya, versenypálya' esetében pedig a 'mezőny' jelentés feltüntetése is fontos volna. Mivel sportmenedzser szótárról van szó, a 'set' jelentésmegadásánál kihagyhatatlan a 'játék,

játszma' jelentés, amíg a 'készlet' akár hanyagolható is lehetne. A 'start' szó (indulás, indul) a 'rekord' mellett talán a nemzetközi sportterminológia legaktívabb és legproduktívabb kölcsönzése, melynél a 'rajt' jelentést feltétlenül meg kellene említeni. A magyar 'időhatár' 'time limit' jelentése mellett még fontos a 'cut-off time' felvétele is. Több olyan szócikk található a szótárban, amelyek szerepeltetése megkérdőjelezhető. Ilyenek például: 'environmental damage / környezeti ártalom, környezetkárosítás', 'environmental pollution / környezetszennyezés', 'environmental protection / környezetvédelem', 'European Community (röv.: EC) / Európai Közösség', 'overhead projector / írásvetítő', 'paper / dolgozat', 'private goods / magánjóság', 'proof / korrektúra', 'quarrel / veszekedés', 'sex / nem(iség), szex'. Az utóbbi szó esetében a második jelentés elhanyagolható a téma szempontjából, hiányzik viszont a 'sex test' ('nemiségvizsgálat'). Szintén megkérdőjelezhető a 'sexual abuse / szexuális zaklatás' (pontosabban: nemi erőszak) és a 'sexual harassment / szexuális zaklatás' szócikkek felvétele. Ugyanakkor elengedhetetlen volna néhány olyan sportszó szerepeltetése, mint például bolyozás (drafting), doppingol (dope), hajrá (1. (noun) finish, 2. (int.) Way to go!), kiegészítő edzés (cross training), kiugrás (= érvénytelen rajt) (false start), tömegrajt (mass start), újonc (rookie, novice), végez (finish).

A 'Sportmenedzser-szótár' legfőbb erénye hiánypótló volta, valamint az, hogy tanulságos modellként szolgálhat mindazok számára, akik szakszótárirással szeretnének foglalkozni. A pozitívumok között érdemes kiemelni, hogy a szerzők törekednek a magyarságra. Például a sportágak különböző nevei közül a magyar megnevezést vették fel jelentésként: testépítés (body-building), ökölvívás (bokszt), labdarúgás (futball), cselgáncs (judo). A szótárban történő keresést könnyíti, hogy a sportágak és versenyszámok két módon is fellelhetők: a megastruktúra részét alkotó nyári és téli olimpiai játékok listái tematikusan, a makrostruktúra szöszedetei pedig betűrendben sorolják fel őket. Külön említendő a magyar és nemzetközi sportszövetségek, intézmények és szervezetek nevének kétnyelvű gyűjteménye, mely megkönnyíti a terminológia következetes használatát és elsajátítását.

*Mónus András*ek Sportmenedzser-szótára nemcsak leendő és gyakorló sportmenedzsereknek, edzőknek és sportolóknak lehet megbízható útítársa, hanem nyelvtanárok és szó-tárkészítők tevékenységét és tájékoztatását is szolgálja. Hasznos kiegészítő anyag lehet angolul tanulóknak is, akik a hivatalos tananyagnál több tudásra vágnak ahhoz, hogy a sportról beszélgethessenek, írjanak vagy gondolkozzanak.

Mónus András – Bendiner Nóra – Borbély László (1999):
Angol-magyar, magyar-angol Sportmenedzser-szótár.
Fair Play Sport, Budapest.

Bérces Edit
PTE

Bibliai lexikon

A második világháború után két bibliai lexikon tette közzé a modern szentíráskutatás eredményeit a tudomány iránt érdeklődők számára: Hollandiában *A. van den Born* 'Bijbels Woordenboek'-ja, német nyelvterületen pedig *H. Haag* 'Bibel-Lexikon'-ja. A két munka szerzőik szoros együttműködése során jött létre. Van den Born fejezte be hamarabb a művét, így Haag több szócikket már készen vett át tőle a saját lexikonjába. A 'Bibel-Lexikon' első kiadása 1951-ben jelent meg. A második kiadásra 1967-ben került sor, de már változtatásokkal, mivel legalább kétszáz, főleg teo-

lógiai tartalmú cikket Haag újraíratott, s a közben eltelt tizenöt év kutatási eredményeit is felhasználta és beépítette a szócikkekbe, valamint felfrissítették az irodalmi hivatkozásokat is. A Van den Borntól átvett anyag is átdolgozásra került, ami a 'Woordenboek' újabb kiadásaiban már így jelent meg. A mű elkészítése során még további 113 szerző közreműködött, akik a könyv előszavában kétoszlopos névjegyzékben részletesen is fel vannak sorolva. Az e recenzió tárgyát képező magyar fordítás az 1967-es második kiadás alapján készült.

A ma magyar nyelven vagy hazai szerzőktől található azonos témájú munkák a legtöbb esetben mind terjedelem, mind részletesség szempontjából elmaradnak a fenti műhöz képest. Az olyan könyvek, mint amilyen *Gecse Gusztáv*, *Horváth Henrik* 'Bibliai kislexikon'-a (Kossuth Könyvkiadó, 1984) mindössze néhány száz gyakrabban előforduló nevet és fogalmat tartalmaz, s a szócikkek terjedelme ritkán haladja meg a 8–10 sort. Másoknál, mint *ifj. Bartha Tibor*, *Vladár Gábor* 'Bibliai fogalmi szókönyv' címmel a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya által 1990-ben, Budapesten kiadott műve esetében, a szócikkek mindössze azokat a bibliai idézeteket tartalmazzák, melyekben az adott címszó előfordul. Az újabban megjelentek közül Bartha Tibor 'Keresztyén Bibliai lexikon I.-II.' címmel 1993-ban a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadójánál, Budapesten megjelent lexikona hasonlítható össze érdemben a Haag-féle lexikkal, ám még ez is jóval kevesebb és rövidebb szócikket tartalmaz Haagenál. E recenzió tárgya tehát a Herbert Haag művéből készült magyar fordítás, mint a témából hazánkban fellelhető valószínűleg legrészletesebb és legigényesebb munka.

A 'Bibliai Lexikon' a Szentírásban előforduló személy- és földrajzi nevek, tárgyi és elvont fogalmak magyarozatát tartalmazza. Használatának megkönnyítése érdekében a könyv szerzői több formai megoldást alkalmaztak. A címszavakat betűrendben helyezték el, a fejezetek elején iniciáléval jelölve az adott fejezetben található címszavak kezdőbetűjének az ábécében elfoglalt helyét. A szócikkek elején vastagon szedve áll a címszó, például: a vallásokban szokásos kultikus étkezésről szóló szócikk elején így:

áldozati lakoma

A szócikkek oldalanként két-két hasábra vannak tördelve, a számozás nem az oldalszám, hanem a hasábok száma alapján történik, melyet a hasábok alján tüntettek fel. Az egyes szócikkek kikeresését segíti az oldalak tetején elhelyezett úgynevezett élőfej, mely mutatja az oldal első és utolsó címszavát. Ezt oly módon teszi, hogy ha az előző oldalon kezdődő szócikk magyarozata áterjed a következő oldalra, akkor ezen az oldalon ennek címszavát tünteti fel az élőfejben az oldal első címszavaként, s a lapon azt a címszót tünteti fel utolsóként, melynek jelentésmegadása az adott oldalon utolsóként elkezdődik, még ha a magyarozat át is terjed a következő oldalra. Például a 927–930. hasábokban: a 928. hasáb utolsó címszava a 'kapzsiság', mert ez az utolsó címszó, mely a 927–928. hasábokat tartalmazó oldalon kezdődik. Mivel azonban a 'kapzsiság' szócikk áterjed a 929–930. hasábokat tartalmazó oldalra, így ezen az oldalon a 'kapzsiság' címszó van feltüntetve elsőként. A két oldal élőfejei tehát: káosz – kapzsiság, kapzsiság – karizmák.

A címszó után első helyen dőlt betűvel következnek a címszó esetleges változatai (a változatok dőlt betűvel). Például a 6. hasáb első címszavában így:

Abigail, Abigal, Abugal

Ezután zárójelben, ' ' jelek közé foglalva következik a címszó jelentése, és az, hogy milyen nyelvből származik. Például: a 878. hasáb utolsó szócikkében így:

Jojakim (héb. 'Jahve felemel')

A héb. rövidítés a héber nyelvre utal (a rövidítések kérdésére később térek ki), vagyis a jelentés magyarázata feloldva: a Jojakim szó héberül annyit jelent, mint „Jahve fel-emel”. Természetesen a fenti formula csak a magyar nyelvben elő nem forduló vagy jelentés és eredet szempontjából magyarázatra szoruló szócikkek esetében szerepel, más esetben el is maradhat, például a 282. hasáb egyik címszavában így:

égtájak

Amennyiben egy magyar nyelvben elő nem forduló vagy jelentés és eredet szempontjából magyarázatra szoruló címszót nem követ a fentiek szerint zárójelben és ’ ’ jelek közé foglalva a jelentése, akkor a szótár megírásának idején az adott címszó jelentése még megfejtethetetlen és ismeretlen volt.

A címszó után minden esetben kettőspont következik, majd ezután áll a címszó definíciója, maga a szócikk. A 198. hasáb egyik címszavában így:

Buzogány: ütésre, sújtásra használt, tömör ércgombban v. szöges, görcsös bunkóban végződő, rövid nyelű fegyver. Az istenek, királyok és hősök ősi fegyvere a bibliai korban a hatalom jelképe lett.

Ha a szócikken belül ismét előfordul a címszó, az úgynevezett tilde jel ~ helyettesíti. A 487. hasáb egyik szócikkében így:

Gerizim: (...) Johannesz Hürkánosz lerombolta, de ~ hegye mindmáig megmaradt a szamariaiak kultikus helyének (...)

A fenti mondat tehát így olvasandó: Johannesz Hürkánosz lerombolta, de Gerizim hegye mindmáig megmaradt a szamariaiak kultikus helyének.

A szótár másik gyakorta alkalmazott jelzése a → jel, az utaló, mely azt jelenti, hogy az utána álló, dőlt betűvel szedett szó címszóként megtalálható a lexikonban. A 651. hasáb ’hozsanna’ szócikkében így:

→ *hallel*

Vagyis a hallel szó egy más helyen (egész pontosan az 542. hasáiban) címszóként van feltüntetve. Helytakarékosság miatt a címszóként is szereplő személy, illetve földrajzi nevek esetében a tilde jel általában elmarad. A 707. hasáb egyik szócikkében így:

Isten Báránya (lat. Agnus Dei): Keresztelő János két ízben így nevezte meg Krisztust (...)

A *Keresztelő János*, illetve a *Krisztus* személynevek a lexikonban önálló címszóként is előfordulnak a 953, illetve az 1058. hasáiban, ám a tilde jel a fentiek értelmében mindkét esetben elmarad.

A szócikkekben a lexikon témáját képező Szentírás könyveire zárójelben, sorrendben a könyv-, fejezet- és versszám megadásával, és dőlt betűvel hivatkoznak. Például a 441. hasáb ’Filológusz’ címszavú szócikkében így: (Róm 16,15), vagyis a szócikkben található információ forrása a Rómaiaknak írt levél 16. fejezetének 15. verse. Ha közvetlenül a könyv megjelölése után újra ugyanarra a könyvre hivatkozunk, a jelölésből a neve elmarad. Például a 486. hasáb egyik szócikkében így:

Gerár: város Palesztina és egyiptom határán (*Ter 10,19*). Amikor Ábrahám itt tartózkodott, Abimelek volt Gerár királya (20).

A fentieknek megfelelően tehát a (20) Szentírásbeli fejezet is a Teremtés könyvéből való (*Ter*).

A lexikon 125 különböző rövidítést alkalmaz, ezek nagy része a Szentírás különböző könyveire vonatkozik (1Kir = Királyok I. könyve), vagy a Szentírás keretén belül nem kanonizált iratokra (Gal = Galatáknak írt levél), de vonatkozhat különböző bibliafordításokra (LXX = Septuaginta, hetvenes fordítás), égtájak megjelölésére (D = dél), vagy gyakorta előforduló szavakra, kifejezésekre (c. = cím, című) is. A rövidítések magyarázata az előszó utáni két oldalon, kéthasábos elrendezésben található.

A lexikon teljes terjedelme 1970 hasáb. Szócikkei eltérő hosszúságúak lehetnek, átlagosan fél hasáb terjedelműek, de elérhetik a 8–12 hasáb hosszúságot is. A szócikkek illusztrációjaként a könyv 203 fekete-fehér képet és ábrát tartalmaz, ezek eltérő méretűek, és az illusztrálandó szócikk közelében vannak elhelyezve, a könnyebb összekapcsolhatóság érdekében címmel, esetleg a szócikkből vett idézettel ellátva. A színes képek és ábrák két helyre, az 592–593. hasáb, illetve az 1264–1265. hasáb közé vannak gyűjtve. A lexikon 28 színes ábrát tartalmaz (római számozással és képaláírással ellátva), valamint 4 színes térképet, melyek az elülső és hátsó borítók belső oldalán vannak elhelyezve. A képek, ábrák és térképek forrásai azonos cím alatt az utolsó oldalon találhatóak. (Például „Atlas of Bible”. 1983. Reader’s digest.)

Összességében tehát Herbert Haag műve mind a tudományos munkát végzők, mind az egyszerű érdeklődők számára a legalkalmasabb, s jóformán az egyetlen hazánkban és magyar nyelven is megjelent lexikon, mely mind tartalmi, mind formai szempontból igényesen, részletekbe menően tárgyalja a Biblia világát.

Herbert Haag (1989): *Bibliai lexikon*. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.

Tötös Miklós
PTE

Idegenszó-tár

Az „Idegenszó-tár” címmel megjelent szótár „A magyar nyelv kézikönyvei” sorozat nyolcadik kötete, a Tinta könyvkiadó gondozásában jelent meg 2004-ben, „Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára” alcímmel. *Tótfalusi István* munkája, a lexikográfiai munkatárs *Kiss Gábor* volt.

Rohanó világunkban gyakran érezzük szükségesnek, hogy felfrissítsük szókincsünket, hiszen a szemünk előtt játszódik le a folyamat, amelynek során mindennapi használatba kerülnek a korábban kizárólag szakmai kifejezések, és egyre nagyobb mértékben zúdul ránk egy új tudáshalmaz szókincse. Az angol nyelvből átvett kereskedelmi, közgazdasági, műszaki kifejezések elterjedése, valamint az új nyelvhasználati divatirányzatok is szükségessé teszik egy ilyen, értelmező és egyben etimológiai szótár kiadását a nagyközönség számára.

Nagy valószínűséggel e mű Tótfalusi 2002-ben megjelent „Idegen szavak magyarul” című művének átdolgozott, bővített, frissített változata. A szótár „a művelt és érdeklődő nagyközönségnek” készült, azzal a megjegyzéssel, hogy igazán azok értékelik majd az etimologizáló részeket, akik tanultak néhány évig latinul. A széles olvasóközönségre való tekintettel a szavak eredetét nem találjuk meg egészen az indoeurópai gyökökig, hiszen az csak a nyelvészek számára érdekes vagy érthető.

A munkálatok megkezdése előtt a legfontosabb döntés, hogy mi kerüljön be egy szótárba, a jelen esetben pedig az, hogy mi számít idegen szónak. Ezt nehéz megítélni, hiszen sok olyan idegen eredetű szavunk van, amelyet évszázadok óta ismerünk, használunk, és jelentésük nem igényel magyarázatot. Azokat az idegen eredetű szavakat, amelyek hanga-

lakja már igazodott a magyarhoz, és jelentésük is közismert, például 'kocsma', 'cérna' vagy 'erkély', nem tartalmazza a szótár. Ennek ellenére sok olyan szót találunk, amelyek jelentésével mindenki tisztában van, például: 'keksz', 'glória', 'nokedli', 'spenót', 'virslis', 'villa' vagy 'sláger'. A szerző leszögezi, hogy idegen szó az, amit „a magyar anyanyelvűek nagy többsége annak érez”, tehát a kérdés eldöntése csak szubjektív alapon történhet. Rengeteg tudományos, technikai, orvosi, vegyészeti, filozófiai, zenei stb. szakszót és kifejezést találunk, és a legújabb, elsősorban angol eredetű, a számítástechnika, kereskedelem és mobiltelefonok témakörében használt szavak közül is sok szerepel. Megtalálható például a 'hardver', 'szoftver', 'kurzor', a 'web' vagy a 'cybersex', nem találjuk viszont az utóbbi időben egyre gyakrabban hallott 'headset', 'website' vagy 'rack' szavakat.

Hasonlóan nehéz feladat meghatározni, hogy mely nyelvből került az idegen szó a magyarba, hiszen sok olyan latin eredetű szó van, amely német vagy angol közvetítéssel került hozzánk, és az idők során jelentése nagy változáson ment keresztül. Ilyen például a 'geniális', amelyet a többség valószínűleg a 'zseniális' szinonimájaként ismer, hiszen közös töről erednek, hangzásuk is hasonló. Mégis, az első szó eredeti, ma már nem ismert jelentése 'nyiltszívű', és nem lángelméjű.

Megismerkedhetünk ezen kívül néhány etimológiai, „tökereső” eljárással, illetve téveszmével is. A szótár figyelmünkbe ajánlja, hogy a németből régebben átvett szavakat a magyar ajkúak szívesen 'visszalatinosítják', azaz -um vagy -ia szuffixumot tesznek a szavak végére, mint például: a német Tendenz-ből a magyar tendencia, vagy Referat-ból referátum. Ez könnyen félrevezetheti a laikust, és a latinban sejteti az adott szó eredetét.

A már meghonosodott idegen szavakat magyaros helyesírással kereshetjük (szoftver). Hogy mi számít meghonosodottnak, az valószínűleg egyéni megítélésen múlik, ugyanis hiába kerestem a sztracsatellát az sznél (bár a legtöbb cukrászdában így árulják),

az az eredeti, olasz helyesírással szerepel: stracciatella. Az ilyen, friss átvételű szavaknak még nincs meggyökeresedett helyesírása, ezért ez nagy felelősséggel járó állásfoglalás, hiszen minden szótárnak látens funkciója, hogy a helyesírás kérdésében is eligazítást nyújtson. Ezek szerint ezt az olasz szót így, olaszosan kell írni, és a helyesírására igényes nyelvhasználónak ezt kellene követnie. A nem latin betűs nyelvekből vett szavakat magyaros, kiejtésükhöz leginkább hasonlító helyesírással találjuk meg.

A szótár elején a felhasznált szótárak és lexikonok listáját olvashatjuk: számos magyar és idegen nyelvű munkából merítettek a készítőik. Bár a források között szerepel, szemmel láthatóan sikeresen elkerülték a Bakos-féle 'Idegen szavak és kifejezések' szótárának legnagyobb terjedelemmel hibáját, azaz kizárólag enciklopédikus és nem nyelvi ismereteket tartalmazó szavak (például: Ábel, Westminster) nem kerültek be a Tótfalusi-féle szótárba.

A szótárban alkalmazott jelek a Tinta Kiadóra egyedien jellemzőek, de az előszó részletesen és példákkal illusztráltan bemutatja jelentésüket, valamint a rövidítések feloldását, így minden jel világos értelmet nyer az olvasó számára. A szócikkek jól áttekinthe-

A szótár legeredetibb vonása, hogy bizonyos szócikkek nyelv-helyességi információt is tartalmaznak. A szerző felhívja a figyelmet az elterjedt, de helytelen kiejtésre, latin szó gyakran elvett ragozására, hogy ha valaki az idegen szót részesíti előnyben a magyar megfelelője helyett (már ha létezik ilyen), akkor helyesen tudja azt használni. Például: ez a gyakran hallott latin kifejezés, mivel semleges nemű, helyesen 'opus posthumum' és nem 'opus posthumus', mint ahogy sokszor hallani. Így gyakorlatilag három funkciót is betölt a mű: magyaráz és értelmez, etimologizál, illetve nyelvhasználati tanácsokat ad.

tőek, a vastaggal szedett címszavak egymástól jól elkülönülnek. Könnyen megtaláljuk a keresett szót, ezt a regiszteres kiadás is segíti. A címszavak felépítése a következő:

fregoli ◇ *ölt* visszájára fordítva is viselhető ruha-darab

◇ a mennyezetig felhúzó ruhaszárító szerkezet

◎ Leopoldo *Fregoli* 19. századi olasz átváltozó művész nevéből (a 'szárító' jelentés egy márka-névből ered)

Nem derül ki azonban világosan, hogy a többjelentésű szavaknak mely értelme kerül az első helyre, és miért. A 'fregoli' esetében egyenesen meglepő, amit az első helyen olvashatunk, és gyaníthatóan a legtöbb magyarul beszélő számára ez a szó nem jelent ruhadarabot. Ha viszont a szónak ez volt az eredeti jelentése, majd a 'szárító' kiszorította, akkor ezt jelölni kellett volna. (Mint ahogy nagyon sok szócikkben találunk † jelet, ami azt hozza tudomásunkra, hogy a szó vagy annak valamelyik jelentése elavult, régies.)

A szócikkek tanulmányozása során látható, hogy ez a munka valóban alapos, jól átgondolt szótár, a jelölések érthetőek, az etimológia követhető. A címszavak szófaja csak akkor van feltüntetve, ha arra valóban szükség van, mint például a 'kritikus' esetében, ami lehet melléknév és főnév is. Az 'absztrakt' viszont csak melléknévi jelentésében szerepel, főnévként (előadás kivonata) nem.

Érdekes, hogy a 'spenót' megtalálható a szótárban, megtudjuk róla, hogy a német nyelvből került a magyarba, viszont a 'paraj' nem található meg, pedig legalább annyira idegenül hangzik. Hasonlóképpen a 'nokedli'-ről olvashatjuk, hogy szintén egy német nyelvjárásból került a magyarba, viszont a 'galuska' nem szerepel a szótárban. Ha már a konyhaművészet szavainál tartunk, további érdekesség, hogy a francia eredetű bornevek, mint 'merlot' vagy a 'chardonnay' nem találhatóak meg a szótárban, viszont szerepelnek más italnevek, például a 'furmint', a 'champagne' és a 'sherry'. Van 'burgundi', de nincs 'portói'. Közkedvelt köretünk egyik nevét sem találjuk, sem a 'krumpli'-t, sem a 'burgonya'-t. Valószínűleg azért, mert ezek mindenki számára közismertek. Mégis érdekes volna bővebbet tudni e szavak eredetéről, melyik nyelvből és hogyan kerültek a magyarba, hiszen a 'burgund' szócikk végén a szerző is utal arra, hogy ennek a szónak az etimológiai családjába tartozik a burgonya is, de pontosan nem ismerjük meg, hogy miként alakult sorsa.

A délgyümölcsök témakörében is azt tapasztaljuk, hogy bizonyos, mindenki által ismert gyümölcsök elnevezései nem kerültek bele a szótárba, mint például a citrom, a narancs vagy a banán, megtaláljuk viszont a 'kivi' és a 'grépfrút' szavakat, mindkettőt magyaros írásmóddal. Hazai almafajtáink közül sem találjuk meg az összeset, van például 'jonatán', és megtudjuk róla, hogy egy amerikai almatermelő keresztnéve után kapta fajtája a nevét, nem találtam viszont az 'idared' fajtát.

Néhány szó etimológiája nagyon meglepheti a laikus olvasót. Kiderül, hogy a 'puding' szavunkat az angolban két d-vel írják, és oda a németből került, ahol puddewurst formában, a laikus számára megmagyarázhatatlan módon, véreshurka jelentésben használták (ebből a pudde vagy puddig a tömzsi, és a wurst a hurka). Hasonlóan elcsodálkozhatunk azon, hogy a 'vakáció' és a 'facér' szavaink rokonok, hiszen mindketten a latin 'vacare' azaz 'üresen áll' kifejezésből származnak. Még ennél is meglepőbb, hogy 'rezsó' és 'sofőr' szavaink is rokonok, hiszen mindkettőt a francia 'chauffer', azaz fűt ígére vezethetjük vissza, a villanyfűző még egy re- előtagot is kapott (újra, fel). Ez teljesen érhetetlen lenne, ha a 'sofőr' szócikkben nem olvashatnánk, hogy az autóvezető neve régen, a gőzhajtású autók korában keletkezett, amikor valóban fűtenie kellett.

Talán a stílusminősítéseket lehetett volna gyakrabban alkalmazni, hiszen például a 'kompánia' címszó után ezt olvashatjuk: társaság, baráti kör (ezen kívül két régies jelentése szintársulat, valamint katonai gyalogos század). A szó jelentése azonban ma már inkább pejoratív minőségű, ez azonban nincs feltüntetve.

A szótár legeredetibb vonása, hogy bizonyos szócikkek nyelvhelyességi információt is tartalmaznak. A szerző felhívja a figyelmet az elterjedt, de helytelen kiejtésre, latin szó gyakran elvétett ragozására, hogy ha valaki az idegen szót részesíti előnyben a magyar megfelelője helyett (már ha létezik ilyen), akkor helyesen tudja azt használni. Például: ez a gyakran hallott latin kifejezés, mivel semleges nemű, helyesen 'opus posthumum' és nem 'opus posthumus', mint ahogy sokszor hallani. Így gyakorlatilag három funkciót is betölt a mű: magyaráz és értelmez, etimologizál, illetve nyelvhelyességi tanácsokat ad.

Összességében az 'Idegenszó-tár' egyaránt ajánlható a nagyközönségnek, iskolásoknak, művelődni vágyóknak, érdeklődőknek. Sok hasznos és érdekes információra lelhetnek benne a használók, a „régit” idegen szavainktól a legújabbakig a legfontosabbak megtalálhatók benne, és közben még olvasmányként is szórakoztató.

Tótfalusi István (2004): *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Szerk.: Hidalmási Anna, Temesi Viola. Tinta, Budapest.

Papp Eszter
PTE

Közhelyszótár

Minden kezdet nehéz. De egyszer minden véget ér. Az élet pedig nem habostorta. Mindennapi életünkben ezek a mondatok, kifejezések számtalanszor elhangzanak, és néha feltűnik, néha nem, hogy mennyire klisékben, közhelyekben beszélünk és gondolkodunk. 'Közhelyszótár' címmel megjelent művében *Hernádi Miklós* az ilyen kifejezéseket gyűjtötte össze mulattatásunkra és okulásunkra.

Hernádi Miklós 'Közhelyszótár'-a először 1974-ben jelent meg a Gondolat Kiadónál, és immár negyedik kiadását érte meg 2001-ben az Aranyhal Könyvkiadónál. Nem mindennapi, tipikus szótárral állunk szemben; ez inkább egy szógyűjtemény, amelynek elsődleges célja nem az elrettentés, hanem a közhelyek későbbi (az elolvasás utáni) kerülése, az általános kijelentések egyedivé tétele, aktualizálása. A szerző felhívja a figyelmet, hogy mindennapi beszédünk közhelyekkel teletűzdelt, amire a kötetet forgatva mindenki rádöbbenhet. „A minimális cél: közhelyes gondolataink újrafogalmazása. A maximális cél: közhelyes gondolataink újragondolása”, írja a szerző a kötet előszavában.

Mindemellett már a külső borító is figyelemfelkeltő piros-fekete alapszínével és élénk színű felirataival. A borítón felsorolt szavak a szótárban megtalálható vezérszókából adnak ízelítőt és kiválasztásuk azért is remek, mert a legkülönbözőbb témakörökből, illetve szófajok közül kerülnek ki. Maga a szótár egyébként az egynyelvű szótárak közé tartozik: a címszavak, a megadott információk, kifejezések, példák mind magyar nyelvűek.

A szótár megalapozottabb részéből áll: a szöveget megelőzi a kötet előszava, amelyben a szerző definiálja a közhely fogalmát: „minden megállapítás vagy megnyilvánulás, amelyet helyettem bárki más közreadhatna”, a közhelyeket pedig tematikus csoportokba osztja (mindennapi élet, szerelem, gyerekek, evés, ivás, lakás, munka, művészet stb.). A szerző bevallása szerint nem tematikájuk, hanem inkább olyan gondolkodási sémák alapján csoportosítja a gyakran használt kifejezéseket, „melyek meglévő közhelyeket egy-egy konkrét helyzetre kényszerítenek”. Mivel pedig két azonos szituáció nem létezik, a közhelyek legfőbb jellemzője az „össze-nem-illés”, azaz az általános séma ráhúzása egy egyedi, megismételhetetlen helyzetre. A szerző definiálja a banális fogalmát is az eredetiség fogalmának segítségével; ezeket teljes ellentétbe állítja egymással: egymás nélkül nem léteznek, de ki is zárják egymást.

A szótár felépítésével kapcsolatban is ad információkat az előszó: kétféle címszót különböztet meg: a tematikust, illetve a nyelvit. Az előbbi egy-egy téma, gyűjtőfogalom köré csoportosítható kifejezéseket, elsősorban főneveket takar (szerelem, élet, gazdaság, politika stb.), az utóbbi pedig nyelvtani kifejezőeszközök, toldalékok, kérdőszók, módosítószók stb. közhelyes használatát igyekszik bemutatni. (-lag, -leg, -fele, -ig stb.) A szavak elrendezésére a hagyományosnak nevezhető alfabetikus sorrendet választotta. Normál betűvel jelzettek a példamondatok, amelyek „egyenes idézetek” a mindennapi életből; dőlt betűvel a szerzői kommentárok és értelmezések szerepelnek. A példamondatokhoz gyakran magát a címszót is „hozzá kell gondolni”, ami véleményünk szerint néha kicsit zavaró (főleg, mert nem következetes a használat módja). Nagybetűvel jelöli a legkirívóbb közhelyeket (amelyek úgymond szinte szó szerint „ordítanak”). Csillaggal azokat a közhelyeket jelöli, amelyek szólásokból, közmondásokból alakultak ki (mivel magukat a szólásokat, közmondásokat nem vette be a szótárba, függetlenül attól, hogy a szerző saját bevallása szerint annak tartja őket). Az előszó végén (tehát nem külön jegyzékben) közli a szótárban előforduló rövidítéseket. Ezek főleg stiláris, illetve a felhasználói rétegre vonatkozó információkat hordoznak.

Íme két példa az eddigiekre:

alkalom * Szüli a tolvajt, de azért nem mindenkiből lesz tolvaj, akinek alkalma van rá. Vö.: *mód*. A KÍNÁLKOZÓ ALKALMAT MEG KELL RAGADNI. SOHA VISSZA NEM TÉRŐ ALKALOM! Mindig az alkalomnak megfelelően kell öltözni. Alkalmilag = alkalomadtán.

alma Ez nekem alma. * Néha bizony nagyon messze esik a fájától. (*Férfi és nő viszonyának mélyértelmű magyarázatául:*) Éva leszakította, Ádám meg, amilyen hülye volt, evett belőle. A héjában van a legtöbb vitamin! HERSEG a lány fogai alatt. (*ír.*)

Ami az időbeli határokat illeti, a szerző az 1930-as évekig nyúlt vissza, de említi, hogy találhatók 19. századi kifejezések is a kötetben.

Már nem tartozik az előszóhoz, de külön főcímet nem kapott az a rövid szójegyzék, amely a legutóbbi, 1993-as (harmadik) kiadás óta gyűjtött szavakat, kifejezéseket tartalmazza. Ezeknél kis nyílacskaival jelöli szerző a szótárban már korábban szereplő szavakhoz tartozó új információkat. 14 oldalnyi új szót tartalmaz a 2001 áprilisában lezárt gyűjtemény.

Ezután kezdődik maga a szószerkesztés, amely a magyar szótáraknál gyakori betűrendes elrendezést alkalmazza, úgy, hogy az ékezetes magánhangzókat (például a, á) együtt, a ket-
tős mássalhangzókat az egyesektől külön tárgyalja.

A szószerkesztés után találunk egy függeléket, amely falvédőfeliratokat (a régi parasztházakban a mai napig megtalálható házi áldásokat) sorol fel. Kitér a tautológiákra, vagyis az információt duplán megfogalmazó közhelyekre (például: A jó bor sose rossz); a könnyedén összekeverhető, hasonló hangzású, jelentésű vagy asszociációs mezőjű szavakra (Haiti – Tahiti – Hawaii), a direkt és véletlen szórontásokra (aztat én nem szeressem, ingerencia), a sznob módon használt szakértői szavakra (adekvát, mintasokaság), a kiürült képekre – másképpen halott metaforákra –, amelyeket szintén ábécé-sorrendben sorol fel (idő kereke, vasfoga; madártávlatból); valamint megemlíti sziámi szavakat, kifejezéseket (bonyolult, összetett, sokrétű probléma), illetve azokat a szókapcsolatokat, amelyeket gyakran a „jobb hangzás mián” használunk valami egyszerűbb, érthetőbb helyett (a gall legénység = a francia csapat).

A kötet talán legérdekesebb része a közhely-kalendárium hírlapíróknak, amely hónapokra osztva tartalmazza a legszokványosabb kifejezéseket, amelyek elhangzanak a médiában. Például:

Augusztus

A tűzszerészek birtokukba vették a Citadellát: minden eddiginél színpompásabb tűzijátékra számíthatunk.

X. Y. megkezdte rendes évi szabadságát.

Időben szerezz be tanszerszükségletét.

A kötet végén a felhasznált források bőséges jegyzékével találkozunk.

A makrostruktúrát illetően már említettük, hogy a szótár ábécésorrendet követ, viszont sok más szótárral ellentétben nem szótári alakjukban szerepelnek a szócikk elején a címszavak, hanem gyakran ragozott alakban tűnnek fel (add tovább, ahhoz, alapjaiban stb.) Előfordul azonban, hogy egy igei címszó mellett a példamondat az abból képzett főnévre utal:

altat (*Nehéz nap után:*) Hát ma nekem biztos nem kell altató.

Találunk olyan szócikket is, amelynek címszava csupán a felsorolt közhelyek témáját határozza meg, maga a címszó egyáltalán nem szerepel a példamondatokban:

filozófia Hiszem, mert lehetetlen. Gondolkodom, tehát vagyok. Utoléri-e Achilles a teknős-békát? Kétszer nem lehet ugyanabba a folyóba lépni.

A mikrostruktúra, tehát a szócikkek belső szerkezete a következőképpen fest: a címszó után következik egy-egy példamondat (amelybe gyakran bele kell érteni magát a címszót is). Ahogy a fenti példából is kiderült, a stílári jelöléseket mindig az adott példamondat után találjuk, bár az esetek nagy részében egyáltalán nincs ilyen jelölés, a dőltbetűs szerzői hozzáfűzéseket pedig az adott mondat előtt olvashatjuk: ezek magyarázatot fűznek az utánuk álló kifejezéshez, elsősorban a kontextust és a használatot illetően. Mivel a példamondatokból gyakran hiányzik maga a címszó, érdekes lenne megnézni, hogy a címszó ismerete nélkül, csak a példamondatokat hallva felismernénk-e, hogy mi lehetett a címszó (például „Mindent megold. Nem jó semmire. Nem az számít, hogy ki írta, hanem hogy ki adja át.” – ajánlólevél.). Találkozunk szinonimákkal is, amelyeket a címszó után egy egyenlőségjel jelöl (például: ajánlás = javaslat). Ezzel arra is utal a szerző, hogy a címszót milyen értelemben használja. Ha egy szó más szócikkben is előfordul, azt a szócikk végén „L. még *dőlt betű*”-vel jelzi a szerző. Gyakran találunk olyan példamondatokat is, amelyek érzésem szerint nem tartoznak szorosan az adott címszóhoz, bár kétségtelen, hogy azzal kapcsolatban is elhangozhatnak:

íróasztal Bele is örülnék. [mármint abba, ha egész nap az íróasztal mellett kellene ülnöm.]

A szócikkek választott szerkezetének nagy hátránya, hogy az egyes példamondatokat csak a központozás, a mondat végi írásjel választja el egymástól, ami áttekinthetlenné teszi a szócikket, mert előfordul, hogy a példamondat több mondatból áll, viszont ezeket nehéz ebben a formában elkülöníteni egymástól.

Következetlenségnek érezzük, hogy egyes helyeken, mint már említettük, egyenlőségjellel jelzi a szerző, hogy az adott szót milyen értelemben használja, viszont ez a jelölés néhol hiányzik:

kilép *Kizárólag „elsejével”*. L. még: *Burda*

Burda Úgy nézett ki a nő, mintha most lépett volna ki a Burdából.

A kiemelések végtelenül szubjektívek, ami önmagában nem gond, csupán érdemes lett volna erre is utalni az előszóban. Sok közhely pedig nem is tűnik annyira közhelynek, hiszen ritkán használt (sosem hallott) példamondatokat használ:

norvég kabát Már kétszer volt kifordítva, és *oszló*ban van.

A szótár célja a szerző bevallása szerint nem egy tudományos mű létrehozása, hanem tulajdonképpen a szórakoztatás és az okulás, az agyművelés volt. Előszavában jegyzi meg, hogy reméli, az olvasó jókat mulat majd a könyvön (ezt a célt elérte), és mire a szótár végére ér, talán le is szokik a közhelyek használatáról. A néhol ironikus hangnemnek köszönhetően hasonló hatást ér el, mint a sikeres vígjátékszerzők: az ember magára ismer és önmagát nevet.

Hernádi Miklós (2001): *Közhelyszótár*. Aranyhal Könyvkiadó, Budapest. Negyedik, bővített kiadás.

Kuttor Eszter
PTE

Két új frazeológiai szótár

2003 a magyar frazeológiai szótáriróladom területén kiemelkedő év volt. A Tinta Könyvkiadó két szólásszótárat is megjelentetett. Ezzel *O. Nagy Gábor* majd negyven évvel ezelőtt megjelent *Magyar szólások és közmondások* című gyűjteményének egyeduralma a magyar nyelvű általános frazeológiai szótárak piacán megszűnt. Az egyéb létező nagyobb szólásszótárak (például *Csefkó Gyula*, *Kertész Manó*, *Margalits Ede* művei) régebbi gyűjtemények reprint kiadásai, amelyek inkább csak a gyűjtők és a történeti kutatók számára jelentősek, a mai magyar nyelv állandósult szókapcsolatai iránt érdeklődőknek nem nyújthatnak aktuális információt. Ezért is bírnak nagy jelentőséggel és számíthatnak nagy érdeklődésre a tavaly megjelent szótárak. Míg *Forgács Tamás*, a magyar és német nyelvű frazeológiával foglalkozó szerző egyedül szerkesztette művét, a *Bárdosi Vilmos*-féle szótár négy ismert nyelvész (*Balázs Géza*, *Balogh Péter*, *Hessky Regina*, *Kiss Gábor*) szerkesztői munkája eredményeképpen, Bárdosi főszerkesztésével született meg. Mindkét szótár megjelenését több éves kutatómunka előzte meg. Bárdosi a hátsó borítón fel is tünteti, hogy a kötet „egyetemi oktatók tízéves gyűjtőmunkája eredményeképpen” készült el.

Mindkét kötetet előszó vezet be, amelyet a szótár felépítésének és használatának a leírása követ, majd a szótárak bevezető részét szakirodalmi bibliográfia zárja. Mindezek elé Bárdosi egy tartalomjegyzéket is illesztett, amely jól szemlélteti az egész könyv felépítését. A bibliográfia mindkét műben először szótárakat, majd válogatott szakirodalmi munkákat tartalmaz. Bárdosi Forgácsnál másfélszer több szótárat, míg Forgács kétszer annyi szakirodalmi munkát sorol fel. Az utóbbi különbség abból adódik, hogy Bárdosi csupán magyar nyelvű szakirodalmat, Forgács pedig nagy számú német nyelvű szakirodalmat is megad.

Az állandósult szókapcsolatok terminológiai elnevezésére az előszóban Bárdosi és Forgács is az utóbbi időben elfogadott frazéma szót használja. Mindkét szótár anyagválogatásában a tágabb értelmű frazéma-fogalom volt az irányadó. Helyeselhető az is, hogy tudományos értelemben nem csupán szólásszótárakról van szó, ugyanis a szólásokon kívül közmondások is helyet kaptak a két gyűjteményben. A szólásokon és a közmondásokon kívül mindkét szótárban található még helyzetmondatok, szállóigék és kollokációk, terpeszkedő kifejezések is. Bárdosi a helyzetmondatok jelentőségét hangsúlyozta azzal, hogy ezt a kifejezést a szótár alcímében is feltüntette a szólások, közmondások szavak mellett. E típus kiemelése mellett szól az is, hogy a szótárban feltűnően nagy arányban (17 százalék) szerepelnek helyzetmondatok, ahogy ez a szótár elején található

statisztikai adatból is kitűnik (XI. o.). A szótárban szereplő frazematípusok számérték és százalékérték szerinti megoszlásának ez a szemléltetése nagy érdeme Bárdosi bevezető részének. Ebből az is kiolvasható, hogy a szótár nagy részben (78 százalék) szólásokat tartalmaz, míg a közmondások csupán a gyűjtemény 5 százalékát teszik ki. Forgács művéről feltételezhető, hogy az előzőhöz hasonló arányok jellemzik. A frazémaanyagot illetően Bárdosi szótára mennyiségileg gazdagabb: több mint 13000 kifejezést tartalmaz. Forgács ugyan ennek mintegy csak a felét, 7500 frazémát vett fel, azonban ezt a két szótár eltérő felépítése első látásra is indokolja: Forgács gyűjteménye egy frazeológiai értelmező szótár „példákkal szemléltetve”, Bárdosié pedig „értelmező és fogalomköri szótár”, amely a frazémáknak nem csak a jelentését adja meg, hanem az egyes fogalomkörhöz tartozó kifejezések célirányos keresését is lehetővé teszi.

A két szótár tehát részben különböző funkciójú gyűjtemény. Annyiban hasonlóak, hogy tartalmazzák a frazémák szótári formáját, esetleges variánsaikkal, vonzataikkal és stílusminősítéseikkel együtt, valamint a kifejezések jelentéseit adják meg. Mivel Bárdosi szótárának a (második) fele egy fogalomköri mutatót és egy szómutatót is tartalmaz, a majd ezer oldalas kötet értelmező szótári része a frazémák említett jelölésén túl csupán azok rövid magyarázatára szorítkozik. Az egyes szócikkek alatti információ Forgács szótárában ennél lényegesen tartalmasabb. Forgács címszóanyagát az is csökkentette, hogy többnyire csak azokat a frazémákat kodifikálta, amelyek szerepelnek a mai nyelvet tükröző, elsősorban sajtónyelvi korpuszában. Amiben Bárdosi itt felülmúlja Forgácsot, az a szótári anyag frazematípusok szerinti jelölése. Az egyes kifejezéseket Bárdosi az értelmező szótári részben tipográfiai segédjelekkel is besorolta a három frazematípus egyikébe. Ennek megfelelően a címszó alatt először a hozzá tartozó szólások, majd a helyzetmondatok, végül a közmondások találhatóak. A helyzetmondatokat és a közmondásokat ezen felül rövidítés is jelöli: HM, KM. Ennek a dupla kiemeléssel is jelölt információnak a feltüntetése a laikus olvasó számára talán kevésbé lényeges, azonban mindenképpen a szótár tudományos igényű szerkesztéséről tanúskodik és a lexikográfusok és értő szótárhasználók igényét is kielégíti.

Szemléltetésképpen megvizsgálva a két szótárban a K betűnél szereplő frazeologizmusokat, Bárdosinál 1175, Forgácsnál 632 szócikket, azaz ennyi értelmező információkkal is ellátott kifejezést találtam. Forgács frazémáinak túlnyomó része megtalálható Bárdosinál is (például „a kákán is csomót keres”; „kapóra jön”; „kenyértörésre viszi a dolgot”), azonban a legtöbb kifejezés más-más változatban szerepel a két szótárban (például „Mégmérttél és könnyűnek találtattál” (Bárdosi) – „(megméretik és) könnyűnek találta-tik” (Forgács); „vmilyen köntösbe [vminek a köntösébe] bújtat” (Bárdosi) – „új köntösbe öltöztet/bújtat” (Forgács), amelyek közül Forgács változatait alátámasztják a feltüntetett példaadatok is. Bárdosi gazdagabb anyagát például az is mutatja, hogy népies frazémákat is felvett („fürge, mint a karika NÉP”; „olyan hülye, mint ide Lacháza NÉP”;

Bárdosi és Forgács szótára öszszességében egymástól függetlenül és egymást kiegészítve is jól használható, mind az átlagos szótárhasználó, mind a szakértő szemmel olvasó nyelvészek, lexicográfusok számára. Röviden összefoglalva: Forgács szótárából több információ megtudható egy-egy állandósult szókapcsolatról, ezáltal olvasmányosabb, Bárdosi szótárában viszont több kifejezés található, nemcsak ábécé szerint, hanem fogalomköri elrendezés szerint is. A használat során valószínűleg inkább a szótáraknak az említettekén túlmutató előnyei, mint azok apróbb hibái fognak feltűnni az olvasónak. Méltó helyük lehet minden, a nyelvet igényesen művelő olvasó könyvespolcán.

„többször [többet] (csinál vmit), mint csöves kukoricán a szem NÉP”). Forgácsé nem tartalmaz ilyen kifejezéseket, ahogy ezt le is írja (IX. o.). Bárdosinál azonban található olyan jelöletlen frazémák, amiket Forgács nem vett fel, pedig ma is használatos kifejezések: „rájön a kangörccs”; „gyáva kukac”; „(Egy) költő veszett el benne”. Más, Bárdosinál kodifikált kifejezések esetében viszont nincs feltétlenül hiányérzete a recenzensnek amiatt, hogy Forgács azokat kihagyta a szótárából, bár tény, hogy humoros voltuk miatt szórakoztatóak: „Kevés (vagy), mint a kvarcórában a ketyegés”; „fenn hordja a krumpliját”; „küllözavara van”. Forgácsnál viszont ritkán található olyan frazéma (korpuszadatokkal), ami Bárdosiból hiányolható, például „keblére borul”; „krisztusi korban van”. Néha az értelmezés is különbözik a két szótárban, például „kapuzárás előtt”: ’BIZ. A klimax kora előtt, a nemi kiöregedés előtt’ (Bárdosi) – ’az utolsó pillanatban’ (Forgács). A stílusminősítések jelzése is régi lexikográfiai probléma. Ezt igazolják a két szótár különböző jelölései is. Például Bárdosi régiesnek tünteti fel a „kardélre hány” frazémát, amit Forgács jelöletlenül hagy. Vitatott kérdés az is, hogy mi számít durvának (Forgács), illetve vulgárisnak (Bárdosi). Forgács szerint a következő frazémák nem durva, de szleng kifejezések, mint például a „(Csak) semmi lacafaca!”: „fosik vki, mint a murányi kutya” (szleng); „(fut(kos)/rohangál vki.) mint a töketlen kutya” (szleng); „kiöltözik vki, mint szaros Pistta Krisztus nevenapján” (szleng). Az utóbbi kettő frazéma Bárdosinál is szerepel, vulgáris jelöléssel. Forgács szerint „A kutya is oda szarik, ahol nagyobb a rakás” csak „kissé durva”, Bárdosinál vulgáris.

Forgács nagy érdeme a kifejezések példákkal való szemléltetése. A mai használatról tanúskodnak a napilapokból, hetilapokból (főleg Népszabadság, Magyar Hírlap, HVG) származó példák. Ezekben a példákban napjaink aktuális problémái is feltűnnek, például „Clinton és Lewinsky egyaránt eskü alatt tagadta, hogy közöttük szexuális kapcsolat volt” (159. o.); „Claudia Schiffennél is vannak már szebb lányok, ám kutyába se veszik őket, mert a reklámszakma úgy döntött, hogy ő a sztár”. (414. o.)

Bárdosi egy válogatást is ad az olyan „névfelidező szókapcsolatokból”, mint a „Krisztina királynő” (Egerszegi Krisztina, olimpiai bajnok úszónő) vagy „a legnagyobb magyar” (Széchenyi István, gróf, író, politikus). Ez a lista (kétféle csoportosításban: a metaforikus szókapcsolatok, illetve a tulajdonnevek szerint) a két fő szótárrész között található. A szótár második főrészt, a fogalomköri mutatót úgy jellemzi a szerkesztő, hogy az „egy szólásokból kiinduló önálló fogalomköri szinonima- vagy még inkább képzettársító szótár”. (409. o.) Ez a rész megmutatja például az „Értékmérés, értékrend helyreállítása” fogalomkör alá besorolt összes frazémát, például „Nehogy már a befőtt rakja [tegye] el a nagymamát! | Nehogy már a bogyó egye meg a madarat! | Nehogy már a cigi szívja az embert!” és további tizenhárom szinonim helyzetmondatot. Kérdés, hogy a szótárhasználó számára kiderül-e az, hogy ezek a kifejezések ez alá a fogalomkör alá kerültek a szótárban. Kérdés továbbá, hogy hogyan jut el az olvasó ide, ha például a „kakukk” vezérszó alatt található „Nehogy már a kakukkból jöjjön ki az óra!” mondathoz keres szinonimákat. Igaz, hogy mindazoknak a frazémáknak a magyarázata az értelmező szótári részben, amelyek ehhez a fogalomkörhöz tartoznak, tartalmazza a fogalomkör elnevezését is: „{indulatos kifakadás, figyelmeztetés az értékrend helyreállítására}”. Az értelmezés és a használat szempontjából praktikusabb megoldásnak tűnik Forgács módszere, aki a frazémákat magyarázó szócikkek végén utalószavakat ad meg, hivatkozással az adott frazémával hasonló jelentésű kifejezésekre. A „befőtt” címszónál található „Nehogy már a befőtt tegye el a nagymamát!” mondattal kezdődő szócikk végén például a következő utalások olvashatók: „Vö. még → farok, → nyúl”. A „farok” címszó alatt ott van a „Nehogy már a farok csóválja a kutyát!”, a „nyúl” alatt pedig a „Nehogy már a nyúl vigye a puskát!”, amelyeknek a magyarázata is szerencsésebb Forgácsnál, mert közérthetőbb, világosabb, mint Bárdosi értelmezése: ’(Nehogy már) az alárendelt, beosztott személy vagy szervezet szabja meg, milyen irányban haladjanak a dolgok; (Nehogy már) a gyen-

gébb pozícióban lévő dönt(sön) az erősebb helyett!'. Forgácsnál tehát nem tizenhat, hanem csak három szinonim kifejezést találunk ebben a jelentésben, azaz szegényesebb a választék, de nagyobb segítségnek tűnik az utalási rendszere és érthetőbbnek a jelentésmagyarázata. Ha Bárdosi értelmező szótári részében a szócikkek végén lennének utalások az adott frazémákhoz kapcsolódó fogalomkörökre, biztosan könnyebben használható lenne a szótár és még inkább láthatóvá válna a kétirányú szótári elrendezés alkalmazásának az előnye. Kétségtelen azonban a Bárdosi-féle fogalomköri elrendezés általános haszna. A frazeológiai produktivásáról ismert „halál” fogalomkör alatt felsorolt nagy számú frazéma például nagy segítséget nyújthat a halállal kapcsolatos választékos kifejezőmód elsajátításában. Ebben a szótárban egymás mellett találhatjuk meg többek között az „átszenderül az örökkévalóságba”, az „elköltözik Ábrahám kebelébe [az örök vadászmezőkre]”, vagy a „nem rabolja ki a nyugdíjintézetet” kifejezéseket. Forgácsnál ezzel szemben harminc helyre kell lapozni, hogy az ezzel kapcsolatos szinonimákat megtaláljuk, mert ennyi utalószó található például a „leteszi a kanalat” frazéma szócikkének végén, például „árnyékvilág”, „kulcs”, „vadászmező”. De legalább célirányosan lapozgathatunk a jól megszerkesztett utalórendszernek köszönhetően. Mindezt megspórolhatjuk természetesen, ha rendelkezésünkre fog állni a szótárak CD-változata is. Az elektronikus változatra már utal Forgács a szótára bevezető részében. (XIII. o.)

Bárdosi és Forgács szótára összességében egymástól függetlenül és egymást kiegészítve is jól használható, mind az átlagos szótárhasználó, mind a szakértő szemmel olvasó nyelvészek, lexikográfusok számára. Röviden összefoglalva: Forgács szótárából több információ megtudható egy-egy állandósult szókapcsolatról, ezáltal olvasmányosabb, Bárdosi szótárában viszont több kifejezés található, nemcsak ábécé szerint, hanem fogalomköri elrendezés szerint is. A használat során valószínűleg inkább a szótáraknak az említettek túlmutató előnyei, mint azok apróbb hibái fognak feltűnni az olvasónak. Méltó helyük lehet minden, a nyelvet igényesen művelő olvasó könyvespolcán.

Bárdosi Vilmos (főszerk.) (2003): *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 Forgács Tamás (2003): *Magyar szólások és közmondások szótára*. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Kispál Tamás
SZTE

Magyar nyelvhelyességi lexikon

Ahhoz, hogy valami hiteles legyen, egyszersmind szabályosnak is kell lennie. Ez áll a beszédre és az írásra is. Az, hogy valaki hogyan ír, nem csupán a grafológus számára szolgálhat jelentésül az író személyiségével kapcsolatban, hanem egy átlagembernek is. Nem mindegy tehát, hogy milyen hangnemet ütünk meg, ha egy másik személyhez szólunk, és nem mindegy az sem, milyen kifejezéseket használunk, valamint helyesen írunk-e. Valóban: egy durva helyesírási vagy nyelvhelyességi hiba ronthatja hitelességünket, sőt akár végzetes is lehet, ha például egy állásra jelentkezünk. Segítséget nyújthatnak a – néha persze félrevezető – nyelvi ellenőrző programok, a helyesírási szabályzat vagy egyes nyelvművelő kézikönyvek.

A nyelv fejlődése és fejlesztése évszázadokon keresztül élő probléma, nyelvi, társadalmi, gazdasági és egyben politikai színezetű kérdés volt, érzelmekkel átfűtött, vitákat ge-

neráló problémakör. A polémia mind a mai napig tart, a felek között gyakran ádáz harc dúl. A nyelvművelés területén ma is tart az őrző-újító harc, számtalan tanulmány és újságcikk jelenik meg a témáról. A televízióban és a rádióban többféle nyelvművelő műsor közül választhatunk, amelyeknek az egyik fő célja a nyelvi norma tudatosítása és terjesztése, vagyis a „hogyan helyes írni és mondani” kérdése. Valóban fontos, hogy mit és hogyan mondunk és írunk. Ezért is akadt meg a szemem azon a munkán, amelyet az alábbiakban ismertettünk: a ’Magyar nyelvhelyességi lexikon’-on. Merész és nehéz vállalkozás a szerzőé, így a kezdeti kíváncsiság után érdemes megvizsgálunk közelebről, hogy az olyan sok közkönyvtárban, iskolában, és valószínűleg diákok polcain is megtalálható kötet milyen tanácsokkal járul hozzá nyelvi műveltségünk fejlesztéséhez.

A lexikon egyszerű küllemű, puha fedelű, fényes borítójú könyv, amelyet durva, sárgás, olcsó papírra nyomtattak. A magyarázat talán az, hogy minél több emberhez szeretnék volna eljuttatni. Az elgondolás szép.

A kötet szerkezetéről ejtsünk néhány szót. A belső borító után az első oldalakon a tartalom, majd *Grétsy László* ajánlása, és pár idézet után következnek a lexikon alapelvei. A szótári rész (a lexikon) után a könyv legvégén olvasható „a magyar nyelvművelés történetének fontosabb eseményeinek”-nek felsorolása, megtudhatjuk, hogy melyek „a magyar nyelvművelés intézményei”, illetve melyek „a magyar nyelvművelés főbb rendezvényei”, majd pedig szakirodalmi felsorolást talál az érdeklődő olvasó.

A munka ‚Alapelvek’ című részében ír a szerző arról, miért is fontos szerinte a nyelvművelés, a nyelvhelyesség, illetve egy nyelvhelyességi lexikon létrehozása. Ebben a részben olvashatunk a változó nyelvről, valamint a különféle nyelvi változatokról, azok egymáshoz való viszonyáról. Szó esik az „eszményi nyelvváltozat”-ról, az „eszményi nyelv”-ről (a szabványról), a normáról. Igen szimpatikusak a könyv következő mondatai: „A nyelvművelés nyelvi igényességet hirdet, s egyszerre kíván tenni az igényes normatív köznyelv kialakításáért, valamint a helyi nyelvváltozatok (például nyelvjárások) megbecsüléséért”; „... tudatosítani kell a beszélőkben, hogy minden nyelvváltozat egyenértékű, s ezeket nem elnyomni igyekszik az ún. eszményi, ideálisnak tekintett nyelvváltozat, hanem ezek színeit, elemeit felhasználni, beolvasztani.”

A szerző kifejti, mennyire fontos a nyelvhelyesség oktatása, amely egyébként a gyakorlatban meg is valósul. Ezután következik a nyelvhelyesség alapelveinek leírása: „az eszményi nyelvváltozatra megállapított nyelvhelyességi szabályok három legfontosabb kritérium” – a szerző szerint – a következő: „az adott nyelvi jelenségre legyen szükség”, „lehesen hatékonyan használni” és „illeszkedjék be a nyelvi rendszerbe”. A nyelvhelyességi munka alapelvei között a „széles körű, körültekintő vizsgálat, felmérés”, az „ajánlás”, a „foganatosítás” mellett szerepel alapelveként többek között a „nagy tekintélyű egyének” véleményének fontossága is – bár ezt az alapelvet nem ismerjük meg részletesebben.

A kötet érdekes, de kicsit kiábrándító része ‚A nyelvi babona’ című fejezet. Itt sorolja fel *Balázs Géza* azokat a nyelvi, nyelvművelői babonákat, melyeket *Szepesy Gyula* cáfolt meg (25 darab). Nézzünk ezek közül néhány példát:

5. *Ha nem is*

A megengedő mondatokban az *is*-nek kétféle szórendi helye van:

bármennyire szeretném *is*

bármennyire *is* szeretném

Az első változat a régibb, de mindkét szórendi változat évszázadok óta párhuzamosan fut.

Nem egészen érthető, hogy itt mi „*is*” a babona, amelyet meg kell cáfolni. Az, hogy az „*is*”-nek kétféle helye van? Vagy – mivel mindkét forma elterjedt – jó mindkettő? Vagy csak az egyik jó?

Lépjünk tovább.

11. *Lengyelben, Olaszban...*

Bár ezek a formák a modern „sznobéria” jellemző kifejezései, nagyon régi rövidülései formák nyelvünkben.

Tehát ezeket szabad használnunk. Az viszont nem egészen világos, hogy aki ezeket a formákat használja, miért sznob. Egy laza baráti beszélgetésben közvetlenebb és rövidebb azt mondani: „Olaszban voltam.”, mint kimondani: „Olaszországban nyaraltam.”, nem beszélve a következőről: „Az Amerikai Egyesült Államok vendége voltam.”, vagy „Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságba vettem repülőjegyet.” Inkább ez utóbbi formák hatnak sznobériaként.

Nézzünk néhány olyan példát, amelyekből világosan kiderül, mi a babona és mi a helyes norma:

21. *Gyerekek, reggelizni!* (felszólítás)

Babona, hogy a főnévi igenevet nem szabad felszólításra használni. Valójában a főnévi igennel tömörebben és erőteljesebben fejezhetjük ki a felszólítást.

23. Kötőszóval nem kezdhetünk mondatot.

A mindennapi beszélgetésekben, de a költészetben is kezdődhet mondat kötőszóval.

Ugyancsak megkérdőjelezhetőnek tetszik ‚A magyarosság kérdései. A magyar nyelv 36 fő jellemzője’ fejezet. Nézzünk néhány példát arra, melyek a magyar nyelv fő jellemzői a könyv alapján:

2. Zenei nyelv. A magán- és mássalhangzó-arány: 41: 59. Van törekvés a hangzósabbá tételre (korábban: bontóhang, ejtéskönnyítő hang, ma például újabb előhangzók: elgondolkodtatók), de a mássalhangzó-torlódások jó részét újabban már nem oldja fel a nyelv.

4. Tipikus szóképlet: TŐ + TOLDALÉK (KÉPZŐ, JEL, RAG). Pl. *ház-as-ok-nak*. A nyelv agglutináló (ragasztó), a toldaléktömbök jellemzően polisintetikussá (egyetlen szóalakba szerkesztővé) teszik a nyelvet. Pl. *Őiünké*.

A szerző a fenti jellemzőt fontosnak tartja, talán ezért írja le ugyanezt (illetve az előzőben már benne foglaltakat) egy újabb pontban, az eddigieknél kicsit pongyolább stílusban:

12. Szó végi szerkesztés: a nyelvtani viszonyítóelemek többsége a szó végéhez van „ragasztva”. Tehát nem NEK EMBER, hanem EMBERNEK, nem BA LONDON, hanem LONDONBA.

Egy másik jellemző:

7. Kiterjedt képzőállomány. A nyelvjárásokat is figyelembe véve több tucat kicsinyítő-becéző képzővel rendelkezik.

Kevésbé érthető, miért éppen a kicsinyítő képzők mennyisége számít, mint nyelvi jellemző. (A szláv nyelveket talán a magyarnál nagyobb mértékben jellemzi a kicsinyítő-képzős alakok használata.)

11. Oda-vissza olvasható szók (*görög, soros*).

Természetes, vannak ilyenek a magyarban, de más nyelvekben is előfordulnak (angol: pop, eve, ewe, eye, Mum, Dad; német: rar). Ettől ez még nem fő jellemzője nyelvünknek. És mi a helyzet azokkal a szavakkal, melyek szintén oda-vissza olvashatók, de más-más akkor a jelentésük: mozi, vas, rák, koros stb.? (Példák más nyelvekből: angol: pool, live; német: Esel.) Vajon a fő jellemzők közé soroljuk ennek alapján a sokszor idézett mondatot is: „indul a görög aludni”?

22. „Egyes szám kedvelő” nyelv. A jelző nem illeszkedik a főnévvel: *szép ház/ házak/ háza-
itok*. A páros testrészek nevét inkább egyes számban említi (*hegyezi a fülét*). A mennyiség-
jelzőt sem egyezteti: *egy, két, száz ember*.

Ez utóbbi „jellemzővel” több probléma is van. Az egyik helyesírási kérdés, „A magyar helyesírás szabályai” 11. kiadása 123. c) és 139. b) pontjai alapján az „egyes szám kedvelő” helyesen írva „egyesszám-kedvelő” volna. Nem csupán a helyesírással akadnak gondok ennél a jellemzőnél, hanem azzal is, hogy nem igaz. Nem az egyes számot kedveli a magyar, hanem csupán nem egyezteti a jelzőt a jelzett szóval. Ettől azért még létezik olyan kategória is, hogy többes szám. Ezen kívül szakmailag kifogásolható az „illeszkedés” terminus. A „Strukturális magyar nyelvtan” II. kötetének, „Fonológia” részében a következőket olvassuk: „A tón belüli harmóniát hagyományosan hangrendnek, a toldalékok ehhez való alkalmazkodását (hangrendi) illeszkedésnek nevezzük”. (Kiefer, 2001, 95.) Ebben az esetben viszont nincs szó semmilyen tő és toldalék közti viszonyról, hanem két szabad morféma, a jelző és a jelzett szó kapcsolatáról beszélünk, tehát a lexikonban (előszőr) használt kifejezés helytelen. Amit a szerző a páros szerveinkről mond, az valóban így van, de ha már szól erről, hozzátehetné, hogy ugyanez vonatkozik a páros testrészekkel kapcsolatos ruhadarabokra is. Egyes számot mondunk, ha például nadrágról vagy zokniról szólunk, az angolok azonban ilyenkor is többes számot használnak (trousers, socks).

A nyelvhelyességi alapelvek ismertetéséről térjünk át a könyv „Lexikon” részére. Nem könnyű feladat egy nyelvhelyességi lexikon elkészítése, a címszavak kiválasztása, a forma meghatározása. Sajnos előszó hiányában a lexikon tartalmi és formai elemeiről, szerkesztéséről, utalórendszeréről, így a címszavak kiválasztásának szempontjairól sem ad tájékoztatást a mű. Az viszont rögtön látszik, hogy a lexikon címszavai a hagyományos beütrendben található. Kezdjük rögtön az első szóval, illetve jellel:

@ → számítástechnika nyelve

Eddigi szótárhasználati tapasztalatunk alapján feltételezzük (előszó és rövidítésjegyzék hiányában), hogy a → jel átirányítja a használót egy másik szócikkhez. Bár a „számítástechnika nyelve” címszó alatt található szöveg elég hosszú, jól szemlélteti a jelentés-meghatározás teljes hiányát, ami egyébként a lexikon többi szócikkét is jellemzi:

számítástechnika nyelve – az @ és az e-mail magyarítása

Amikor több évvel ezelőtt a rádió- és tévéműsorokban feltűnt a számítógépes levelezésnek ez a jele, @, a műsorvezetők kínban voltak, hogy hogyan is ejtsék ki. Ekkoriban jelent meg az éterben az *Apukám világa* című rádióműsor, amelynek fontos eleme volt az e-mail: *apukam-kucac-apukam.hu*. Az angol „at” magyarítását üdvözölhettük, mert spontánul terjedt, s beilleszkedett a nemzetközi és a magyar honosítási gyakorlatba. Időközben egyre több rádió- és tévéműsor átvette a kucac elnevezést.

A legtöbb nyelvben metaforikusan nevezték el az @-et: a cseheknél és a szlovákoknál *savanyított hal*, a lengyeleknél, szerbeknél *majom, majomfarak*. Volt ajánlás a *csiga* szóra is, például az Internetto zsargon című kiadványban: „jel az emilben. Kevésbé elegánsan: kucac, vagy közönségesen: hülye, a műgyetemista körökben: kacsma... Telefonban ne mondjuk kucacnak, bejglínek, mert viccnek gondolják, hanem angolosan „at”-nek, ahogy azt New Yorkban ejtenék, és közben lelki szemekkel lássuk: csiga@.”

Az ábra alapján született újabb javaslat: „kör a” (kijjtése, olvasata is kör a) nem lenne rossz, de ez már későn érkezett.

„Kucac, csiga, kör a”: mindhárom formát elfogadhatónak és jónak tartom. Talán érdemes még most is mindháromat terjeszteni, de a tömegkommunikációban a kucac eléggé elterjedt, az lenne a furcsa, ha valaki helyette *farkincát, csigát* vagy *kör a-t* mondana. De szabad a pálya!

Bánthatja-e a *kucac* a jó ízlésünket? Mert volt, aki ezt kifogásolta. Nos, első jelentése: „az ormányosbogarak lárvája”, „rovaroknak főleg gyümölcsben élő lárvája”, „giliszta”, átvitt

(tréfás) jelentése: „a kisfiú hímvesszője”. De gondoljunk csak arra a kifejezésre: *Gyáva kucac!* Inkább ironikus, mint sértő.

A tanulság az, hogy egy új jelenség (eszköz, fogalom) felbukkanásakor „kapuőr” funkciót kell ellátnunk, azonnal kell magyarítanunk. Ha nem sietünk, az idegen szó marad meg, ha sikeresen magyarítunk, s azt átveszi a média, akkor az első magyar kifejezés rögzül. Ez esetben is ez történt. De vannak további teendők! Ilyen az *e-mail*. Sokféle próbálkozás volt már rá: *villámposta*, *drótposta*, *villámposta* (egy lap impresszumában rendszeresen), *e-level*, *emil*, sőt *imél* (az RTV Részletes című újságban az egyik műsornál a fiataloknak szóló – szabálytalan – felszólítás: *iméljete!*). Bizony itt az idő, hogy magyarítsuk vagy ne magyarítsuk az *e-mail*!

És még több tucatnyi számítástechnikai kifejezés vár magyarításra! Legyünk résen! Írjuk közösen tovább ezt a fejezetet!

A szerző stílusa laza, szinte úgy ír, mintha a barátaihoz, közeli ismerőseihez beszélne, ami persze egy valóban alapos és komoly munkánál nem ítéhető meg pozitívan. Feltételezhetjük, hogy a kötet fiatalokhoz szól, talán ez indokolja az alacsonyabb presztízszű nyelvhasználatot. A számítástechnika nyelvéről azonban – várakozásainkkal ellentétben – nem tudunk meg semmit, annál jobban informáltak lehetünk viszont egyes tévéműsorok szóhasználatáról, és rossz ízlésre valló tanulságokkal lehetünk gazdagabbak.

Nézzünk meg még néhány példát a helyes magyarságra.

felszólító mód kijelentő helyett – -t végű igék kijelentő módja; módváltás

A leggyakoribb formájáról nevezték el ezt a jelenséget suksükölésnek (suksüközésnek) vagy suksük-nyelvnek. A végződéstől függően azonban az hangozhat szuksük-nek vagy csukcsük-nek is: *festjük/fessük*, *felosztjuk/felosszúk*, *kiáltjuk/kiáltasuk*.

L. még: csukcsükölés, ellensuksük, suksük-nyelv, szuksükölés

csukcsükölés

A **csukcsükölés** a -t végű igék közül az -ít végűeket és a mássalhangzó + -t végűek egy részét érinti.

	<i>kijelentő mód</i>	<i>felszólító mód</i>
én	tanítom	tanítsam!
te	tanítod	tanítsad!
ő	tanítja	tanítsa!
mi	tanítjuk	tanítsuk!
ti	tanítjátok	tanítsátok!
ők	tanítják	tanítsák!

További példák: *épitjük – építsük!*, *kiáltjuk – kiáltasuk!*, *nyújtjuk – nyújtsuk!*, *rontjuk – rontasuk!* Ezeket is sokszor *elrontjuk* (nem *elrontasuk!*). Csak néhány példa – természetesen javítással:

<i>helytelen</i>	<i>helyes</i>
Kalákában <i>épitjük</i> a házat.	Kalákában <i>épitjük</i> a házat.
Feléd <i>nyújtjuk</i> a kezünket.	Feléd <i>nyújtsuk</i> a kezünket.

Ez a súlyos nyelvi hiba szerepelt egy felháborodást keltő reklámban:

Te haver, ez az orrodat is *tisztícса*. Te haver, ez az orrodat is *tisztítja*.

L. még: ellensuksük, suksük-nyelv, szuksükölés.

Az utalásban szereplő szócikket elolvasva a 'suksük-nyelv' szócikkben, hűen a bevezetőben leírtakhoz, a dialektusok értékét és másságát elismeri a szerző: „A suksüközés egyes tájnyelvekben elterjedt jelenség, ezért csak köznyelvi használatát kifogásolják.”

A lexikon olvasgatása közben más érdekes dolgokra is rábukkanhatunk, mint például a „félrevezető szörend, mondatrend” szócikkre, amelynek tartalma bizonyosan elnyeri a vaskosabb tréfákhoz szokott olvasók tetszését, de egy nyelvművelő lexikonban inkább döbbenetet kelt:

félrevezető szórend, mondatrend (...)

Vannak szavak, amelyek nem következhetnek egymás után. Klasszikus példája: *De nagy fene köd van!*

nem szerencsés
közös ülés

helyesebb
együttes ülés

Felolvasva még több ilyen eset képzelhető el:

Esztergomba *szombaton*
kórházba *szállították*
tegnapi *nap*

Végül, utolsó példaként nézzük meg, mi az a t-zés.

t-zés

A mássalhangzók közül a *t* teng túl, különösen a befejezett melléknévi igenevek indokolatlan használatában. Ez az ún. **tötözés** vagy **tötő-nyelv**. Pl. *Ez a gyerek veszélyeztetett*. Helyesen: *Ez a gyerek veszélyeztetve van*, illetve: *Ez veszélyeztetett gyerek*. A sok *t-t* a következő mondások figurázzák ki: *Te tetted e tetetett tetet!*, *te tetetett tetek tettese, te!*

Érdekes, hogy a szerző egy nyelvi játékot egy nyelvi jelenség kifigurázásának tart. Ha már itt tartunk: nincs cs-zés, ú-zás, gy-zés, sz-ezés is? „Kinn sincs kuncsaft, benn sincs kuncsaft...”, „Meggymag vagy vadmeggymag vagy?” „Szeretnék szeretni, szeretmet szeretni, szerető szívedet szívemhez szegezni, szólj szaporán, szívemnek szerelme: szerető szívedet szeretni szabad-e?” Ezek mondókák, játékok a nyelvvel, nem kellene ironikusnak tartanunk őket.

Különös olvasni, hogy például a 'megszólítás' szócikkben az „úrnő” udvarias formát ajánlja használatra, illetve a megszólítás elhagyását („Tisztelt Kovács József!”), szóban pedig a tetsikezést („Hogy teszik ezt gondolni”) különösebb életkori vagy társadalmi megkötés nélkül. A szerző összekeveri a tudományos fokozatokat és a különböző szakmai elismerésként adományozott címeket ('tudományos fokozatok' szócikke), a 'nevek használat' szócikkből pedig arról az érdekes véleményről értesülünk, hogy a doktori és egyéb címek használata tulajdonképpen illetlenség, „ezekben a kérdésekben végeredményben az illető névvisező igénye dönt”, holott valójában a felsőoktatási törvény szabályozza az egyetemi végzettségek és tudományos fokozatok megszerzésével járó névhasználatot.

Több szócikk bemutatása nem szükséges, bár oldalakon keresztül folytathatnánk a fentiekhez hasonló idézetek felsorolását. Ajánlom, hogy akinek felkeltette az érdeklődését e könyv, lapozzon bele: nem kell sokat keresgélnie, hogy az idézetekhez hasonló „érdekességekre” bukkanjon.

A szerzőnek jobban át kellett volna gondolnia, voltaképp mit is szeretne elérni e könyv létrehozásával, és kiknek szánja művét. A lexikonok objektív tényeket, elfogadott normákat tartalmaznak, használójuk nem szubjektív véleményeket keres, hanem azokat a normákat, amelyek segítik az eligazodást – egy nyelvművelő lexikon esetében a helyes nyelvhasználat területén. Összességében maga az elgondolás: egy nyelvhelyességi lexikon létrehozása nagyon jó ötlet; nemes a cél, csak a kivitelezést kellett volna másképp megoldani.

The Oxford Compact English Dictionary

2003-ban jelent meg a 'The Oxford Compact English Dictionary' (a továbbiakban OCED) javított, második kiadása *Catherine Soanes* szerkesztésében (rákeresés-kor vigyázzunk: a borítón és a gerincen 'Compact Oxford English Dictionary' címmel). Anyanyelvűeknek szánt egykötetes egynyelvű szótár. A 'New Oxford Dictionary of English' alapjául is szolgáló több százmillió szavas, mai angol szövegekből álló korpusz elemzése nyomán készült. Bár nem tudjuk angol anyanyelvűként vizsgálni, érdemes megnéznünk, mit nyújt az idegen ajkú felhasználók számára.

A szótár mintegy 1500 oldalt tartalmaz, méreteit tekintve ideális kézisztár. Papírja jó minőségű, fedele és kötése masszív, jól simul az olvasó kezébe. A betűtípusok és betűméretek szintén kellemesek. A keresést élindeks segít.

A szótár legnagyobb értéke a szókincse, de rögtön értelmeznünk kell a borító hátoldalának idevágó megfogalmazását, miszerint a szótár több mint 145 ezer szót, kifejezést és meghatározást közöl. A kötetet forgatva ez a szám túl nagyra tűnt. 30–30 véletlenszerűen kiválasztott oldal tartalma alapján a szócikkek száma valószínűleg 40–45 ezer lehet, ezeken belül a jelentések száma 81 ezer körül van, találunk továbbá 5–6 ezer kifejezést, valamint a szócikkeken belül felhívja a figyelmet a szótár 13–14 ezer képzett szóra. Természetesen a címszavak között is vannak képzett szavak. Az összetételek mind önálló szócikkben találhatóak. Ha a címszavakat és a meghatározásaikat külön-külön számoljuk, akkor a fentiekből valóban 145 ezer körüli összértéket kapunk, de pontosan fogalmazva mintegy 50 ezer szó és kifejezés 80 ezer jelentésével, valamint 13–14 ezer jelentés nélkül feltüntetett képzett szóval állunk szemben. Ez a szóanyag viszont igen hasznos számunkra.

A címszavak között sok az enciklopédikus elem és a nem-angolszász kultúrákból átvett szó. Így megtalálható – találmányra válogatva – az Armageddon, Dalai Lama, D-Day, Gestapo, Leninism, Yom Kippur, bár hiányzik például a Fleet Street; szerepel az olasz a cappella, a latin *in absentia*, a hawaii ukulele, az orosz perestroika stb.

Sok márkanév megtalálható, hol kis-, hol nagybetűvel: például az autocue, Pyrex, Velcro, de hiányzik mondjuk a Babygrow. Címszóként megjelennek a képzők: prefixumok és szuffixumok egyaránt. Az OCED igen bőségesen tartalmaz rövidítéseket is. Földrajzi nevek sajnos nincsenek benne, viszont szerepel az egyes országok lakóinak és pénzeinek megnevezése (tehát nincs Hungary, de van Hungarian, forint és filler). A nem-anyanyelvű szótárhasználónak hiányoznak a férfi és női keresztnévek.

A kifejezések között a keresett közmondásokat mind megtaláltuk a bennük szereplő első főnévnél, vagy ennek híján az első jelentős szónál, de azért akadt kivétel is: az „Every cloud has a silver lining” valamilyen megfontolásból a silver címszó alatt található, tehát a keresést soha nem szabad idő előtt feladni! Nem szerepelnek a szótárban olyan tipikus angol kifejezések mint a „cool as a cucumber”, „drunk as a lord”, „pleased as Punch”, bár szerepel a „fit as a fiddle”, „dead as a doornail”, „bold as brass”: az első kettő a fiddle, illetve doornail címszó alatt, a harmadik viszont a bold alatt, így szabályszerűséget – ha létezik egyáltalán – nem sikerült felderíteni.

A vonzatos igék az alapige szócikkében a kifejezések között szerepelnek, az értelmezéseik nincsenek annyira kidolgozva, mint az a nem angol anyanyelvű szótárhasználó számára kívánatos lenne.

A tanulói szótárakkal ellentétben az anyanyelvűeknek készült szótárban az értelmezések szókincse nincs korlátozva. Ennek ellenére ritkán fordul elő, hogy egy értelmezésben újabb kikeresendő szó szerepeljen, de azért haladó szint alatt nem az OCED az ajánlott

egynyelvű szótár. Az értelmezésekről természetesen lehet vitatkozni. Illusztrációképpen összehasonlítottuk néhány szó OCED-beli és OALD-beli magyarázatát.

dictionary

OCED: 'a book that lists the words of a language and gives their meaning, or their equivalent in a different language'

OALD: '1 a book that gives a list of the words of a language in alphabetical order and explains what they mean, or gives a word for them in a foreign language 2 a book that explains the words that are used in a particular subject ... 3 a list of words in electronic form, for example stored in a computer's SPELLCHECKER'

Az OALD két jelentéssel többet közöl, és felhívja a figyelmet a könyv formájában egyáltalán nem is létező elektronikus szótárakra, amelyekről az OCED tudomást sem vesz!

encyclopedia

OCED: 'a book or set of books giving information on many subjects or on many aspects of one subject, typically arranged alphabetically'

OALD: 'a book or set of books giving information about all areas of knowledge or about different areas of one particular subject, usually arranged in alphabetical order; a similar collection of information on a CD-ROM'

Mivel az – első értelmezés szerinti – enciklopédiák fő jellemzője, hogy nem egyszerűen sok tudományágat, hanem valamennyi tudományág egészét igyekeznek tárgyalni, ismét az OALD magyarázata látszik megfelelőbbnek, csak melleleg megjegyezve, ez utóbbi esetben sem ragad le a könyv formánál.

linguistics

OCED: 'the scientific study of language and its structure'

OALD: 'the scientific study of language or of particular languages'

Az OCED definíciója, nevezetesen „a nyelvnek és a nyelv struktúrájának” az egymás mellé vagy egymással szembe állítása nem meggyőző, ugyanilyen joggal szerepelhetne a meghatározásban mondjuk „a nyelvnek és a nyelv történetének” tanulmányozása is. Megint az OALD magyarázata a megfelelőbb.

computer

OCED: 'an electronic device capable of storing and processing information in accordance with a predetermined set of instructions'

OALD: 'an electronic machine that can store, organize and find information, do calculations and control other machines'

Ebben az esetben vitathatatlanul szakszerűbb az OCED meghatározása, de ezt a szakember tudja igazán értékelni, a számítástechnikában laikus vagy féllaikus szótárhasználónak az OALD „locsogósabb” magyarázata többet nyújt.

Az OCED-ben az értelmezéseket ritkán kísérik példák, ami az angol ajkúaknak nyilván kevésbé jelent gondot, de a magyar szótárhasználónak a példák sokszor nagyon hiányoznak.

A szócikkek szerkezete világos, könnyen érthető, még a bevezetőben található magyarázat elolvasása nélkül is. Az is segíti a megértést, hogy a szótár gyakorlatilag nem használ rövidítéseket. A homonimák önálló szócikket kapnak, a címszó mellett felső indexbe tett sorszám különbözteti meg őket. A kiejtés – a címszó után – csak akkor van jelölve, ha az angol anyanyelvű szótárhasználó számára is gondot okozhat, és az IPA jelei helyett az angol ábécé betűi és ezek kombinációi szerepelnek, néhány diakritikus jellel kiegészítve, a hangsúlyos szótag kövéren szedve. Az átírás az angol olvasó számára teszi könnyen ki-

ejtethetővé a szót. A bevezetés példaszavakkal együtt felsorolja az átírásban használt betűket és betűkombinációkat, meg lehet szokni őket, de az idegen anyanyelvű olvasó számára a kiejtésjelölés megoldása hiányos és elönytelen. A következő adat egy jól szembeszökő fekete pont után a szófaj megnevezése. Ha a szó több szófajhoz is tartozik, mindegyik szófaj új bekezdésbe kerül, és az új bekezdést a fekete pont is igen jól kiemeli. A szófaj megjelölése után következnek az esetleges helyesírási tudnivalók és a minősítések. Ha akár a legkisebb bizonytalanság felmerülhet a toldalékolt alakok írásmódját illetően, a szótár kiírja a helyes alakokat, például egyaránt szerepel a hero után a heroes és az albino után az albinos többes szám. A tökéletesen szabályos tóváltoztató toldalékolások közül is egyedül a szóvégi néma „e” kiesése nincs feltüntetve. Bár a triviális alakok kiírása sokszor feleslegesnek tűnik, ez a megoldás segít a felhasználónak. Természetesen közli a szótár az erős igék múlt idejű alakját és múlt idejű melléknévi igenevét. A minősítések vagy stílusértéket jeleznek, vagy megmondják, hogy a szó milyen szakterület terminológiájához tartozik, vagy felhívják a figyelmet arra, hogy a szót csak bizonyos angolul beszélő régió(k)ban használják. A stílusértéket tizen-négy különböző jelző minősíti, tapasztalataink szerint ennyi szükséges és elegendő, a bevezetés világosan értelmezi őket.

Az idegen ajkú szótárhhasználó számára igen fontos tudni azokról a főnevekről, amelyek többes számúak ugyan, de egyes számú igealakot kell használni utánuk, és fordítva. Ez az információ szerepel is az OCED-ben, így például a mathematics és politics szócikkekben.

Egy szófajon belül sorfolytonosan, de kövéren szedett arab számok segítségével mégis világosan elkülönítve következnek a jelentések, általában igen kevés példával. Ha vannak a címszóhoz tartozó kifejezések, kollokációk, ezeket a szócikk következő, ’-phrases’ kezdetű bekezdése sorolja fel, és a kifejezésekhez is tartozhatnak minősítések. A ’usage’ megjegyzések különösen hasznosak az idegen ajkú szótárolvasó számára is.

A szótárhoz több függelék csatlakozik, elsősorban ’Guide to Good English’ címmel rövid és közérthető angol nyelvtani összefoglaló.

E két jó tulajdonsága ellenére természetesen nem lehet belőle megtanulni az angol nyelvtant, viszont azzal a megnyugtató érzéssel tölti el a magyar olvasót, hogy néhány számára ingoványos területen az angol anyanyelvűek is bizonytalankodnak. Ezt a függelékét igen jól lehet hasznosítani, ha gondosan elolvassuk és rögzítjük magunkban, milyen kérdésekről szól, és így szükség esetén fel tudjuk ütni a megfelelő helyen.

Külön függelék tartalmazza az elektronikus kommunikáció közben gyakran használt rövidítéseket és feloldásukat, például „IMHO – in my humble opinion”, „OTOH – on the other hand”, „2NITE – tonight”, sőt a gyakori ún. emoticonokat is, vagyis a közlemény írójának érzelmeit kifejező, tipikusan arckifejezést ábrázoló ikonokat; a legközismertebb talán a ’smiley’ azaz :-), de ide tartozik a sírást jelölő :’-(vagy a meglepetést közvetítő :-o karakterkombináció is. Ugyanez a függelék közli az elektronikus kommunikáció har-

Kétségtelen hátránya a szótárnak, hogy a nem angol anyanyelvű olvasó hiányolhatja a kiejtés megszokott jelölését, hiányzik a szavak elválasztási pontjainak megjelölése, és sokszor nagyon hiányoznak az értelmezések mellől a szavak tényleges megértését támogató példák. A szótár beszerzése mellett érvelnek viszont a rendkívül világosan szerkesztett, egyszerű felépítésű szócikkek, a szavak eredetére vonatkozó adatok, a szóhasználati útmutatók, a rövidítések és a nyelvészeti szakzsargon szinte teljes kiküszöbölése, és elsősorban a más szótárakból hiányzó szavak tekintélyes száma, általában a szókincs gazdagsága és változatossága. A szótár számos olyan szót és jelentést tartalmaz, amelyek nincs meg a jelenlegi legteljesebb Angol-magyar nagyszótárban.

mincöt leggyakoribb szakkifejezését, mint például a chat room, netiquette, SMS, URL (és közreadja a kulturált internetezés, emailezés és SMS-ezés nyelvének néhány alapszabályát is). A mértékegységeket tartalmazó függelékéből kiemelendő a 10^5 és 10^{18} , illetve a 10^{-1} és 10^{-18} közötti előtagok listája a deca-tól az exa-ig, illetve a deci-től az atto-ig. Kedves kuriózum az állatcsoportok neveit tartalmazó összeállítás olyan elemekkel mint „a sloth of bears”, „a clowder or glaring of cats”, „a muster, parcel, or rookery of penguins”, „a pack or rout of wolves”, „a zeal of zebras”.

Hasznos függelékek a gyakran eltévesztett helyesírású szavak listája és a gyakran összevetett szavak (például biennial – biennial, councillor – counsellor) listája is, csak persze a megfelelő pillanatokban jó ha eszünkbe jut, hogy szükségünk van rájuk. A többi függelék-ről a szókincs kapcsán már esett szó, csupán a teljesség kedvéért megemlíthetjük még a kémiai elemek jegyzékét, amely a vegyjeleket és az atomszámokat is közli, és a független országokat fővárosukkal, területükkel, népességükkel és pénznemeikkel együtt felsoroló listát.

A szótárhoz tartozik egy zsebben hordható kisokos „A survival guide to everyday English” címen. Kevéske tartalmából a gyakran hibásan írt szavak, az egymással gyakran összetévesztett szavak, az angol-amerikai megfeleltetések és az elektronikus kommunikációban használt rövidítések nyúl farknyi listái mellett az angol, a kontinentális és az amerikai ruha- és cipőméretek összehasonlító táblája nyújtja a leghasznosabb információt.

Kinek érdemes beszereznie az „Oxford Compact English Dictionary”-t? Kétségtelen hátránya a szótárnak, hogy a nem angol anyanyelvű olvasó hiányolhatja a kiejtés megszokott jelölését, hiányzik a szavak elválasztási pontjainak megjelölése, és sokszor nagyon hiányoznak az értelmezések mellől a szavak tényleges megértését támogató példák. A szótár beszerzése mellett érvelnek viszont a rendkívül világosan szerkesztett, egyszerű felépítésű szócikkek, a szavak eredetére vonatkozó adatok, a szóhasználati útmutatók, a rövidítések és a nyelvészeti szakzsargon szinte teljes kiküszöbölése, és elsősorban a más szótárakból hiányzó szavak tekintélyes száma, általában a szókincs gazdagsága és változatossága. A szótár számos olyan szót és jelentést tartalmaz, amelyek nincs meg a jelenlegi legteljesebb Angol-magyar nagyszótárban. Mindennek köszönhetően az OCED nemcsak egy-egy konkrét szó kikeresésére használható, hanem élvezettel böngészhető izgalmas olvasmány is, amelyből rengeteget lehet tanulni, olvasgatása nemcsak a nyelvtudást, hanem az általános műveltséget is fejleszti.

Végeredményben azt mondhatjuk, hogy az OCED-et egyrészt azok számára ajánljuk, akik már jól tudnak angolul, másrészt középfeladói szinttől kezdve jó lelkiismerettel ajánlható egy egynyelvű tanulói szótár kiegészítéseként, például az OALD mellé második szótárként.

Catherine Soanes (szerk.) (2003): *The Oxford Compact English Dictionary (OCED)*. Oxford University Press, Oxford. 2nd ed.

Szőllősy Éva
Nyelvtudományi Intézet, MTA

Az Európai Unió hivatalos kifejezéstára

Az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk egyik jelentős hozadéka az Unió-s jogi és közigazgatási terminológia összegyűjtése és megjelentetése. Előzményként az Európai Unió-s jogszabályok hozzávetőlegesen százezer oldalt kitevő szövegének fordítási és lektorálási munkája áll, melyet gyakran neveznek az új évszázad legnagyobb fordítási projektjének.

A magyar nyelv 2004-től, a csatlakozás időpontjától az Európai Unió hivatalos és munkanyelve lett, ezért a csatlakozás időpontjáig a teljes hatályos közösségi joganyagot magyar nyelvre kellett fordítani. A fordítási munkát közbeszerzési eljárással különböző vállalkozások végezték. A fordítási folyamatot az Igazságügyi Minisztérium Fordításkoordináló Egysége fogta össze. A terminológiai egységesítés a terminológiai munkacsoport feladata volt, és a fordított joganyagokból összeállított terminológiai adatbázis alapján készült ez az itt bemutatandó szótár.

E terminológiai adatbázis az Igazságügyi Minisztérium honlapján (<http://www.im.hu>) elérhető, és mind a minisztériumi munkatársak, mind a küldő fordítók, terminológusok, jogászok, nyelvészek számára fontos forrássá vált. (Ne felejtjük azonban, hogy az Európai Unió joganyaga kizárólag az Unió Hivatalos Lapjában kihirdetett nyomtatott változatában tekinthető hitelesnek, tehát a változásokról érdemes folyamatosan tájékozódni.) Az említett adatbázis négynyelvű terminológiai szótár: magyar, angol, német és francia nyelven található meg benne a terminusok. E négynyelvűsítésnek gyakorlati haszna is van: az uniós szövegek fordítása során olyan esetekben bír jelentőséggel, amikor az angol szöveg alapján nem dönthető el egyértelműen az adott szó jelentése, és ilyenkor a francia vagy a német megfelelő segíti a fordítót a pontos magyar jelentés megtalálásában. További segítség, hogy szakterületi besorolásokat is tartalmaz az adatbázis, és azt is, hogy milyen jogszabályokból került az adott terminus az anyagba.

Természetesen a terminusok egy részének már eddig is létezett magyar megfelelője, ezeket egyszerűen össze kellett gyűjteni és szükség esetén állást kellett foglalni az egységesítésükről. Kutatást kellett azonban végezni egyes szakmai kifejezések esetében. A tisztán jogi terminusokról a jogi lektorok határoztak, az uniós terminusokat az addigi használat szabta meg, a további szakmai terminusokról pedig az adott szakmák szakértőinek bevonásával (szakértők, szakmai intézmények, felkért szakértők) a terminológiai csoport döntött. A magyar terminológia megteremtésére mindössze néhány év állt rendelkezésre, hatalmas feladatnak bizonyult, és hosszas egyeztetéseket kívánt, amelyeken elsődlegesen az értelmezés pontosságát és egyértelműségét kellett szem előtt tartani – a szépség csak másodlagos szempont volt.

A legtöbb problémát a közösségi jog különleges terminusai jelentették, mint arról a kifejezéstár előszavában *Várnai Szabó Szilvia* vezető szerkesztő és *Számadó Tamás* tájékoztatója a használókat. Ilyen jellegzetes példa az angol 'directive' terminus, amelynek a helyes magyar fordítása 'irányelv' (és nem direktíva); az 'Advocate-General' jelentése 'főtanácsnok' (és nem főügyész); a 'Rules of Procedure' ekvivalense 'eljárási szabályzat' (és nem házszabály vagy ügyrend). Értelmezési probléma a 'resident' esete, ennek többféle ekvivalensére két szócikket találunk:

resident [JOG] [*See also the other "resident" entry.*] ◇ **HU** lakó [*Magánszemélyek esetében.*] ◆ lakóhellyel rendelkező [*Magánszemélyek esetében.*] ◇ **FR** résident ◇ **DE** Wohnsitz haben ◆ Wohnort haben

resident [JOG] [*See also the other "resident" entry.*] ◇ letelepedett [*A legtöbb esetben így fordítható, elsősorban gazdasági összefüggésben.*] ◆ rezidens [*Statistikai és pénzügyi statisztikai szövegekben (ESA, EKB-dokumentumok) így fordítandó – természetes és jogi személyekre is vonatkozik.*] ◇ **FR** résident ◇ **DE** Gebietsansässiger ◆ gebietsansässig

Az uniós szövegek (és természetesen más jellegű, például jogi, szakmai szövegek) esetében igen fontos a terminusok egységes használata. Mint a szótár előszavában olvasható: „Fontosnak tartjuk, hogy e kifejezések használatához lehetőség szerint mindenki ragaszkodjon, és nemcsak azoktól kérjük ezt, akik a jogszabályszovegeket vagy azok tervezeteit fordítják, hanem igazából mindenkitől, aki uniós szövegeket fordít”.

A szótár nyomtatott és elektronikus verzióban kapható, de aki a nyomtatott változatot – a könyvet – megvásárolja, CD lemezen megkapja vele együtt számítógépen használha-

tó formában is. Ha valaki megelégszik az elektronikus változattal, egy jelszó birtokában egyszerűen letöltheti a MorphoLogic Kft. honlapjáról. (<http://www.morphologic.hu>) Az elektronikus, letölthető szótár óriási előnye a folyamatos frissíthetőség. A szótár ára elég magas, de a fordítóknak, jogászoknak és más szakembereknek fontos és nélkülözhetetlen segédeszköz, így mindenképpen megéri a ráfordítást.

Nem szabad elfeledkeznünk a nyomtatott szótár külsejéről sem: szép kivitelű, tartós kötésű munka, finom bibliapapírra nyomva – ezt a majd 2000 oldalt csak ilyen minőségben volt szabad kiadni. A szócikkek a kis betűméret ellenére könnyen olvashatók – ami a tervezők, *Kis Balázs* és *Kis Ádám*, valamint a nyomda munkáját dicséri.

A nyomtatott változat – a könyv – az előszó és használati útmutató után négy nagy fejezetből áll, amelyekből a szemléletesség kedvéért egy-egy szócikket mutatunk be.

Példa az angol–magyar–francia–német szótári részből:

act intended to produce legal effects vis-a-vis third parties [JOG] ◇ **HU** harmadik személyekre joghatással járó aktus ◇ **FR** acte destiné à produire des effets juridiques vis-à-vis des tiers ◇ **DE** Handlungen mit Rechtswirkung gegenüber Dritten [*Forrás: EK-Szerződés, 230.cikk (Amsterdam)*]

Példa a magyar–angol–francia–német szótári részből:

előfeszítő szerkezet 31000L0003 [KÖZLEKEDÉS, SZÁLLÍTÁS: Közút, gépjárművek] ◇ **EN** pre-loading device ◇ **FR** dispositif de précharge ◇ **DE** Gurtstrammer

A címszó után található szám az úgynevezett „CELEX-szám”. Ez annak az uniós jogszabálynak az azonosítója, amely az adott terminust tartalmazza vagy definiálja. Egyéb esetekben a forrásmegjelölést alkalmazzák.

Példa a francia–angol–magyar mutatóból:

investissement immobilier ◇ **EN** investment in real estate ◇ **HU** ingatlanbefektetés

Példa a német–angol–magyar mutatóból:

Entwurf einer internationalen Norm ◇ **EN** Draft International Standard ◇ **HU** nemzetközi szabványtervezet

Az angol–magyar–francia–német rész és a magyar–angol–francia–német rész teljes szótárak, amelyekben a szócikkek részletesen tartalmazzák a címszavak témabesorolását, a forrásmegjelölést és ahol lehetett, a definíciót is. A szócikkekben ezen kívül a használt rövidítések is megjelennek, sőt az egyes rövidítések utaló címszavakként is megtalálhatók, például az angollal kezdődő részben:

SAP *See* State Audit Office

SB *See* Solomon Islands

SCIC *See* Joint Interpreting and Conference Service

A magyarral kezdődő részben:

BV L.: Bouvet-sziget

BVD L.: Szarvasmarhák vírusos hasmenése

BYR L.: belarusz rubel

A gyűjtemény az egyes kifejezések magyar kiejtését tartalmazza, segítve ezzel nem csak a helyes és egyértelmű írásbeli használatukat, de a helyes kiejtés rögzítését is. A magyar nyelvű terminológia használatát más magyar, egy- vagy kétnyelvű szótárak esetében is elősegítheti, hiszen például számtalan olyan kifejezés szerepel, amelyek a számítástechnika területén vagy a köznyelvben is gyakran használatosak, mint például 'data access control' (adathozzáférés ellenőrzése), 'data collection' (adatgyűjtés), 'data group' (adatsoport), 'data medium' (adathordozó), 'datafile' (adatfájl), 'kit' (készlet), 'laptop computer' (hordozható számítógép).

Az elektronikus szótár telepítésének és használatának módját a nyomtatott változat is tartalmazza. A könyv négy része az elektronikus változatban egyetlen adatbázisban található, ebben mind a négy nyelven lehet keresni. Az elektronikus szótárt működtető program a cég más termékeiből jól ismert fejlesztés, a MoBiMouse Plus, amelyet úgy is használhatunk, ha csak háttérprogramként működtetjük: ilyen esetekben az olvasott szöveg egy szava fölött tartott egérmutató automatikusan megjeleníti az adott szó vagy kifejezés szótárban található jelentését.

„Az Európai Unió hivatalos kifejezéstára”-nak megjelentetése (ráadásul a magyar piacon szokatlanul gyors megjelentetése) fontos esemény nem csak a gyakorlati munka – például jogi és államigazgatási szövegek fogalmazása, megértése és fordítása – szempontjából, de elméleti munkák végzéséhez is nagy segítséget nyújthat, például a lexikográfia, a terminológia, a fordítástudomány területén. Az egységes magyar terminológia meghonosodása, a terminológiai adatbázisok kialakítása első, jelentős lépéseként üdvözölhetjük e kiváló munkát.

Várnai Judit Szilvia (vezető szerk., 2004): *Az Európai Unió hivatalos kifejezéstára. Angol–magyar–francia–német. Official Terminology of the European Union. English–Hungarian–French–German.* MorphoLogic – SZAK Kiadó, Budapest – Bicske.

Fóris Ágota
PTE

Az amatőr művészeti mozgalom eseményei 2005-ben

- XIV. Weöres Sándor Országos Gyermekszínházi Fesztivál gála, Debrecen, június 3–5;
- XIII. Szárnyas Sárkány Hete, Nemzetközi Utcaszínházi Fesztivál, Nyírbátor, július 8–10;
- XI. Keszthelyi Reneszánsz és Barokk napok, Keszthely, július, 18–31;
- III. Kiskőrösi Nemzetközi Fúvószenekari és Mazsorett Verseny, Kiskőrös, augusztus, 4–7;
- 12. Országos Diákkonferencia, Budapest, augusztus 23–28;
- V. Nemzetközi Magyar Fotóművészeti Fesztivál Kiállítás, szeptember 23. – október 6.;
- Trencsényi Imre, a gyermekművelődés krónikása – fotókiállítás – október 20–30., Budapest, Marczibányi téri Művelődési Központ;
- XXXI. Formációs Táncfesztivál, Miskolc, október 22.;
- IX. Országos Falusi Színházi Találkozó, Adács, november 25.

Neurobiológiai Tudásközpont

1,7 milliárd forint támogatást nyert 4 évre elosztva a „Terápiás célú idegrendszeri kutatások, a molekulától az integrált idegrendszeri működésig” című szegedi neurobiológiai kutatási-fejlesztési projekt a „Regionális Egyetemi Tudásközpont” programban. A projekt megvalósítására Neurobiológiai Tudásközpont (DNT) néven konzorcium alakult az Egyetem, valamint több kutatóhely és vállalat részvételével. 2005-ben a konzorcium közel 360 millió forinttal gazdálkodhat. A DNT kutatási és fejlesztési feladatát a következő 4 évben 5 alprogram köré csoportosítja, melyekben 45 munkacsoport vesz részt. A konzorcium célja, hogy

alkalmazott kutatásai eredményeképpen új, hatékony molekulákat, diagnosztikumokat fejlesszen a fenti idegrendszert érintő betegségek gyógyítására, új szabadalmakat jegyezzen be, eredményeit tudományos közleményekben, előadásokban ismertesse. Célok közt szerepel még „spin-off” és „startup” cégek létrehozása a kutatási eredmények hasznosítására, amelyeken keresztül munkahelyteremtéssel a konzorcium növeli a régió foglalkoztatottságát.

Diákköri kiadvány a Vajdaságból

A Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferenciák anyagából lassan kialakul egy TDK Könyvtár. Az I. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia (2002) dolgozataiból a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium „A Tudás Fája” címmel jelentetett meg vastag kötetet (Újvidék, 2003). A sorozat második kiadványa a II. VMTDK természet-, és műszaki tudományokkal foglalkozó munkáiból ad válogatást („Természet és tudomány”, 2004).

Mindkét kötet hatalmas tudásanyagot ölel fel. A második konferencia anyaga két kötetben jelenik meg, így praktikusabb, könnyebben forgatható könyveket vehetünk kézbe (a tanácskozás társadalomtudományokkal foglalkozó, fajsúlyosnak ítélt dolgozatai hamarosan megjelennek).

A 34 tanulmány 36 szerzője kifejezetten szaktudományos dolgozatokat írt. Kutatási eredményeikkel nem a „jámbor olvasót” célozták meg, hanem a szakmai, illetve szűkebb szakmai köröket. A kötet szövegei lakonikusak. Elmondhatjuk, hogy nem csupán diákdolgozatokról van szó, hanem valóban tudományos dolgozatokról, amit a témavezetők is garantálnak. A szerzők javarészt a Belgrád és Budapest közötti térségből valók, noha több szlovákiai, egy temesvári szerző is akad.

A TDK-könyvtár második kötete a Vajdaságban is meglévő, a tervszerű diákköri mozgalommal hathatósan mozgósítható intellektuális erőforrásról tanúskodik.

**HA VAN AZ ISKOLÁBAN
EGY EGÉSZSÉGES
ÖTLET, MOST
ADUNK RÁ
PÉNZT**

www.teszalapitvany.hu/palyazat

IFJÚSÁGI, CSALÁDÜGYI, SZOCIÁLIS
ÉS ESÉLYEGYENLŐSÉGI MINISZTERIUM

TESZ!

Tegyünk Egészségünk
Színvonaláért Alapítvány

Articles

András Veres

The art psychological work of Ferenc Mérei

Ferenc Mérei often discussed how much he owed to literature and the fine arts. As a young adolescent, it was literature that provided him with an escape, a mental refuge from the stocks of school; as an adult, in the isolated world of his prison cell, it was the memory of literary works, the intellectual engagement with them, that gave him the strength to endure the situation and to maintain his analytical vigor.

Emese K. Nagy

Group interaction as a learning enhancement factor in heterogeneous classes

In everyday practice, there are three forms of the learning-teaching process: frontal whole-class teaching, small group teaching, and individualized work. For school education to perform an organic function in social development, group work tasks have increasingly been applied besides traditional frontal and individual forms of teaching. This study demonstrates the positive effects of group work interaction, together with the theoretical underpinnings and a summary of international experiments in the field.

Péter Kádár

The theme of conscience in the teaching of Man and Society

The concept of conscience overlaps with various aspects of philosophical, anthropological, ethical, moral theological, psychological and legal domains. These disciplines provide a broad perspective, yet in this article the focus is on the education-psychological and didactic aspects of the issue.

Tibor Kövesdi

Hidden dimensions: Reconstruction in visual education

The boundaries of construction are determined by the artist, the sponsor, and the internal structure of the work (such as function, technique, and material). Reconstruction, by contrast, is even more restricted: one has to get as close as possible to the original work.

*R. Csáky-Pallavicini – A. Itzés –
T. Szabó – A. Vári – A. Mesterházy –
T. Tomcsányi*

Authority and career choice: A survey of authoritative attitudes amongst university students

The issue of authoritativeness is a dominant force in the entirety of social life, and it is one of the powers that determine behavior. The need for authority is primary. Children need authorities that lead them and provide them with safety. Adults meet a basic requirement of the adult role when they appear as authorities – which may also be viewed as a form of expressing an interest in others.

Bettina Pikó – Judit Bak

Shaping children's health and environment awareness

Health awareness is closely related to environment protection and a love of nature. Environment education needs to deal with the development of health and environment awareness at the same time. In our study, we learned about the opinions of eight-to-ten-year-old children about health, illness, factors causing diseases, and prevention.

Márton Csanády

New waves in European higher education

In order for East-Central European countries to join the Union in terms of politics, the judiciary, the economy and soci-

ety, they need to catch up within the domains of the subsystems and institution systems. One such key area is higher education. Using statistical data, this paper investigates to what degree the newly adopted countries and those awaiting accession have been able to adapt themselves to relevant West European trends in the past fifteen years.

Surveys

Margit Petrolay

A tale of the shoemaker's son

Anne-Marie Ostergaar

Aspirations from the world of the closet

Zsolt Legáth

Andersen in the spotlight

András Gergely –

Andrásné Gergely Éva Rác
Prejudice?!

Sándor Karikó

Philosopher and teacher at the same time

Sándor Komlósi

Dedicated students, dedicated educators

Reviews

Ferenc Martin

Lack of time

Andrea Pócsik

Beyond film (theory)

Veronika Éger

Torments too big for one's heart

Lajos Sipos

It was at Christmas time

From phraseology to terminology, from sports management to proper language: Reviews of dictionaries

Edit Bérces

A dictionary for sports managers

Miklós Tötös

A Biblical lexicon

Eszter Papp

A dictionary of foreign words

Eszter Kuttor

A dictionary of commonplaces

Tamás Kispál

Two new phraseology dictionaries

Emese Bérces

A lexicon of proper Hungarian

Éva Szöllősy

The Oxford Compact English Dictionary

Ágota Fóris

The official dictionary of the European Union